

OSNUTAK ZAGREBAČKE FILHARMONIJE 1920. GODINE, NJEZINI PRAPOČETCI I PRVE GODINE RADA¹

DOMAGOJ MARIĆ

Ministarstvo vanjskih i europskih poslova
Trg Nikole Šubića Zrinskog 7-8
10 000 ZAGREB

UDK / UDC: 785:061(497.521.2)“191/192”

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/y26kecle39>

Izvorni znanstveni rad / Research Paper

Primljeno / Received: 24. 12. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 3. 2022.

Nacrtak

Uz pomoć javnosti dosad nepoznatih dokumenata iz ostavštine violinista i violista Dragutina Aranyja (1899-1964), suosnivača Zagrebačke filharmonije, te novinskih članaka iz prve polovice 20. stoljeća u radu se preispituje problematika osnutka Zagrebačke filharmonije, o čemu ni danas ne postoji konsenzus u hrvatskoj muzikološkoj, tj. glazbenoj zajednici, te se predstavljaju glavne smjernice djelovanja Zagrebačke filharmonije tijekom prvih godina njezina postojanja. Dokumenti iz ostavštine Dragutina Aranyja omogućili su nove uvide u razdoblje osnutka i početnih godina Zagrebačke filharmonije, ali i potvrdili u muzikološkoj literaturi uvriježen podatak da je orkestar osnovan 1920. Zapisnik Zagrebačke filharmonije, koji započinje konstituirajućom sjednicom održanom 3. listopada 1920, odaje niz podataka o prvim uspjesima i izazovima s kojima se Zagrebačka filharmonija suočavala između 1920. i 1927, dok novinski članci iz pažljivo prikupljene hemeroteke omogućuju uvid u recep-

ciju o početku djelovanja orkestra. U radu se poseban naglasak stavio na okolnosti osnutka Zagrebačke filharmonije 1920. i na vrijeme koje mu je prethodilo (1916-1920) te na supostojanje i konkurentski odnos Hrvatske filharmonije i Filharmonije kazališnog orkestra tijekom 1919. Kao glavne smjernice djelovanja Zagrebačke filharmonije u međuratnom razdoblju istaknule su se nesamostalnost orkestra, tj. snažna ovisnost o Hrvatskome narodnom kazalištu i percepcija Zagrebačke filharmonije kao stranog, odnosno nehrvatskog elementa, uz antisemitski (Zlatko Grgošević) i antimasonski (Ivan Brkanović) kritički diskurs usmjeren prema Zagrebačkoj filharmoniji.

Ključne riječi: Zagrebačka filharmonija; Hrvatska filharmonija; Filharmonija kazališnog orkestra; Dragutin Arany

Keywords: Zagreb Philharmonic; Croatian Philharmonic; Theatre Orchestra Philharmonic; Dragutin Arany

¹ Rad je nastao u sklopu pripreme izložbe o Zagrebačkoj filharmoniji u Muzeju grada Zagreba na temelju Ugovora o autorskom djelu sklopljenog između MGZ-a i autora teksta u lipnju 2021.

Uvod

Iako je neupitno jedan od stupova glazbenoga života Zagreba i Hrvatske, Zagrebačka filharmonija dosad je samo jedanput bila predmetom ozbiljnijih muzikoloških istraživanja, rezultat kojih je monografija² objavljena 1996. »uz stodvadesetpetu obljetnicu Zagrebačke filharmonije«. Bez obzira na doprinos spomenute monografije povijesti Zagrebačke filharmonije, još uvijek postoji manjak spoznaja o zanimljivoj i dinamičnoj povijesti tog orkestra, pri čemu poseban problem predstavlja godina osnutka Zagrebačke filharmonije, o čemu će biti riječi u radu. Kao jedan od razloga za nedovoljno istraženu povijest Zagrebačke filharmonije može se navesti činjenica da ne postoji objedinjena arhiva ansambla. Osim u dnevnom tisku, podaci o pretpovijesti orkestra iz druge polovice 19. stoljeća, točnije o kazališnom orkestru od kojeg se Zagrebačka filharmonija osamostalila, mogu se naći u Odsjeku za povijest hrvatskog kazališta Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU-a u Zagrebu, dok je glavnina gradiva o Zagrebačkoj filharmoniji u međuratnom razdoblju sačuvana u ostavštini Dragutina Aranyja.³ Uprava Zagrebačke filharmonije bila je u posjedu arhivskoga gradiva koje je nastalo uglavnom nakon Drugoga svjetskog rata i koje je potpisivanjem Ugovora o donaciji arhivskoga gradiva Zagrebačke filharmonije Muzeju grada Zagreba 9. prosinca 2021. predano spomenutoj muzejskoj ustanovi.⁴ Za potrebe sastavljanja ovog rada konzultirala se ostavština Dragutina Aranyja (koju čuvaju Aranyjevi nasljednici), njegov osobni fond koji je pohranjen u Hrvatskom glazbenom zavodu (HGZ)

² Dubravko DETONI (ur.): *Zagrebačka filharmonija. Uz stodvadesetpetu obljetnicu Zagrebačke filharmonije. 1871. – 1996.*, Zagreb: Zagrebačka filharmonija, 1996. Prije tog izdavačkog projekta, u kojem su glavninu istraživačkog posla obavile Snježana Miklaušić-Ćeran i Alma Zubović, poviješću orkestra bavio se Krešimir Kovačević (Snježana MIKLAUŠIĆ-ĆERAN: O načelima stvaranja dokumentacije *Zagrebačke filharmonije*, u: Dubravko Detoni (ur.): *Zagrebačka filharmonija. Uz stodvadesetpetu obljetnicu Zagrebačke filharmonije. 1871. – 1996.*, Zagreb: Zagrebačka filharmonija, 1996, 66-67), no njegov je najveći objavljeni tekst o Zagrebačkoj filharmoniji natuknica u *Leksikonu jugoslavenske muzike* (***) [Krešimir KOVAČEVIĆ]: *Zagrebačka filharmonija, Leksikon jugoslavenske muzike*, sv. 2, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1984, 542-543). Natuknica je nepotpisana, no da se radi o tekstu Krešimira Kovačevića dokazuje Marijana PINTAR: Krešimir Kovačević kao leksikograf s posebnim osvrtom na njegov urednički i autorski prinos u *Leksikonu jugoslavenske muzike* (Zagreb 1984), *Arti musices*, 50 (2019) 1-2, 445.

³ U svrhu jasne distinkcije, u radu se koriste izrazi *ostavština Dragutina Aranyja* (koju čuvaju Aranyjevi nasljednici i *osobni fond* ili *fond Dragutina Aranyja* (za gradivo pohranjeno u HGZ-u). Obje zbirke sadrže hemeroteke: veći dio Aranyjeve hemeroteke pohranjen je u HGZ-u, dok je manji dio (jedan veliki svezak s izrezanim i nalijepljenim novinskim člancima) u obiteljskom vlasništvu. Za potrebe rada koristile su se obje hemeroteke, no u većoj mjeri ona iz obiteljskog vlasništva. Autor rada ovom prilikom zahvaljuje nasljednicima Dragutina Aranyja što su mu omogućili uvid u gradivo iz njegove ostavštine.

⁴***: Svečano potpisivanje Ugovora o donaciji predmeta iz fundusa Zagrebačke filharmonije Muzeju grada Zagreba, <<http://www.mgz.hr/hr/ostalo/sve%c4%8dano-potpisivanje-ugovora-o-donaciji-predmeta-iz-fundusa-zagreba%c4%8dke,3414.html>> (pristup 23. 12. 2021).

te arhivsko gradivo iz Državnog arhiva u Zagrebu i iz Zbirke muzikalija i audio-materijala Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.⁵

Za nove spoznaje o samim počecima Zagrebačke filharmonije i dodatne argumente o 1920. kao neupitnoj godini osnutka orkestra u prvom je redu zaslužna ostavština Dragutina Aranyja (Kaposvár, 2. srpnja 1899. – Zagreb, 18. siječnja 1964), violinista i violista koji je u povijesti hrvatske glazbe ostao upamćen kao suosnivač Zagrebačke filharmonije. Arany je bio predsjednik Zagrebačke filharmonije od 1920. do 1938, suradnju s orkestrom HNK-a započeo je već 1915, a od 1921. do 1941. djelovao je kao violist Zagrebačkog kvarteta.⁶ Aranyjevi nasljednici 2011. su godine predali veći dio njegova gradiva HGZ-u,⁷ no najvrjedniji dokumenti ostali su u posjedu obitelji do trenutka pisanja ovoga rada.⁸ Uvidom u te

⁵ Za potrebe ovoga rada koristio se fond Hrvatskoga pjevačkog društva »Lisinski« (HR-DAZG-799, Državni arhiv u Zagrebu) i Ostavština Božidara Širole (Zbirka muzikalija i audiomaterijala Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu). Iznimno zanimljive informacije o djelovanju Zagrebačke filharmonije nalaze se i u zbirci Zagrebačkoga zbora (HR-DAZG-251, Državni arhiv u Zagrebu), u prostorima kojeg su se održavali koncerti Zagrebačke filharmonije, ali i u fondu Zagrebačke filharmonije (HR-DAZG-1028, Državni arhiv u Zagrebu), u kojem se čuva gradivo o Filharmoniji iz razdoblja nakon Drugoga svjetskog rata. Arhivska zbirka HGZ-a čuva i gradivo koje svjedoči o djelovanju Hrvatskoga filharmonijskog društva (1929-1939). Tri spomenute zbirke nisu se koristile u pripremi ovoga rada, no predstavljaju nezaobilazno gradivo za buduća istraživanja o povijesti Zagrebačke filharmonije. Cjelokupno arhivsko gradivo iz HNK-a predano je prije sveobuhvatne građevinske obnove i rekonstrukcije zgrade (1967-1969) Odsjeku za povijest hrvatskog kazališta Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU-a, tako da današnji Arhiv HNK-a ne sadrži dokumente o počecima Zagrebačke filharmonije.

⁶ Zlatko STAHLJAK: Arany, Dragutin, *Hrvatski biografski leksikon*, 1983, <<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=815>> (pristup 19. 3. 2022).

⁷ Marija CESTARIĆ: Ikonografska građa u Hemeroteci Dragutina Aranyja od 1912. do 1929., *Arti musices*, 49 (2018) 1, 109.

⁸ U Aranyjevoj ostavštini koja se čuva u obiteljskom vlasništvu nalazi se Zapisnik Zagrebačke filharmonije – tvrdo ukoričena bilježnica koja sadrži rukom ispisane izvještaje sa sjednica Zagrebačke filharmonije od »konstituirajuće skupštine 'Zagrebačke filharmonije' obdržane dne 3. listopada 1920. u pokusnoj dvorani Narodnog kazališta« do posljednje sjednice opisane u Zapisniku, koja je održana 4. ožujka 1927. Osim tog dokumenta koji pruža najviše informacija o ranoj povijesti Filharmonije, ostavština čuva i tiskana *Pravila društva »Zagrebačka filharmonija«* (prije »Filharmonija kazališnoga orkestra«) iz 1921. te također tiskana *Pravila Hrvatskog filharmonijskog društva u Zagrebu* iz 1940. Kao posebno vrijedan artefakt u ostavštini Dragutina Aranyja nalazi se i Pristupnica na kojoj stoji sljedeći tekst: »Očitujem, da želim pristupiti društvu 'Zagrebačka filharmonija' kao izvršujući član:«, nakon kojega slijedi 44 potpisa članova Zagrebačke filharmonije (uz naznaku datuma IX. 1921). U ostavštini se nalazi i hemeroteka s izrezanim novinskim kritikama o zagrebačkom glazbenom životu (uz novinske tekstove stoji izvor i datum objavljivanja novina), iz koje će se u nastavku rada citirati mnogi članci. Zanimljivo je napomenuti da se ta hemeroteka (očito prva i najvrjednija koju je Arany prikupio) spominje i u tekstu Zapisnika Filharmonije. Na sjednici Zagrebačke filharmonije od 6. studenoga 1923. Arany je pokazao »odboru veliku knjigu, u koju je kroz 4 godine, dakle od opstanka, sakupljao sve novinske vijesti, koje se tiču društva, te važne muzičke vijesti uopće, izjavljuje, da je u tu stvar uložio svoga novca 2.000–2.500 din. – bez naplate njegova truda, te moli npr. odbor, da mu tu svotu nadoknadi ili si pridružuje taj historijat društva kao privatno vlasništvo«. U daljnjem tekstu Zapisnika Filharmonije nema spomena o tome da je Zagrebačka filharmonija otkupila hemeroteku. Ostavština Dragutina Aranyja sadrži i druge manje dokumente, programe i plakate s koncerata Zagrebačke filharmonije i Zagrebačkog kvarteta. U nastavku rada novinski članci iz arhivskih zbirki (npr. Aranyjeve hemeroteke) citirat će se kao

materijale, u prvom redu u jednosveščani Zapisnik sa sjednica Zagrebačke filharmonije koje su se održale između 1920. i 1927, stvorila se nova slika o prvom razdoblju djelovanja Filharmonije. Velik broj informacija o početcima Zagrebačke filharmonije ovom se prilikom prvi put iznosi u javnost.

1. Kada je osnovana Zagrebačka filharmonija?

Cijeli niz dokaza iz ostavštine Dragutina Aranyja (bilješka 8) neupitno potvrđuje činjenicu da je Zagrebačka filharmonija utemeljena 3. listopada 1920. osnivanjem udruge građana koje su članovi bili u najvećoj mjeri svirači orkestra HNK-a. Tomu u prilog idu i brojni novinski citati iz pera zagrebačkih glazbenih kritičara objavljeni tijekom drugog desetljeća 20. stoljeća koji nedvosmisleno svjedoče o tome da Zagreb nije imao filharmoniju do 1920. (ili 1919, uzmemo li u obzir Filharmoniju kazališnog orkestra, koja je ipak bila ustrojstvena jedinica HNK-a, a ne samostalni orkestar). Novinski tekstovi citirani u nastavku rada redom tvrde da je velik nedostatak i svojevrсна sramota da grad veličine Zagreba u drugom desetljeću 20. stoljeća nema vlastitu filharmoniju. Imajući u vidu sve što je navedeno, ovaj rad nedvojbeno zastupa tvrdnju da je Zagrebačka filharmonija osnovana 3. listopada 1920, uz jasnu napomenu da se orkestar razvio iz kazališnog orkestra i s posebnim obzirom prema tradiciji održavanja samostalnih koncerata kazališnog orkestra.

S druge strane, u spomenutoj monografiji, do sada najtemeljijem izdanju o Zagrebačkoj filharmoniji, najjasnije je formulirana i javnosti predstavljena teorija po kojoj je taj orkestar osnovan 1871.⁹ Taj stav potječe od muzikologa Krešimira Kova-

rhivsko gradivo (nije bilo moguće doći do svih brojeva pojedinih novina u svrhu citiranja novinskih članaka uz naznaku godišta i broja izdanja), dok će se korišteni novinski članci iz periodike citirati u popisu literature kao standardne jedinice.

⁹ Iako navodi da »početke djelovanja [...] nije moguće jednoznačno i neprijeporno utvrditi« (S. MIKLAUŠIĆ-ČERAN: O načelima stvaranja dokumentacije *Zagrebačke filharmonije*, 65), Miklaušić-Čeran na nekoliko drugih mjesta u monografiji prihvaća tezu o 1871. kao ishodištu Zagrebačke filharmonije. O tome svjedoči citat: »Zagrebačka filharmonija dospjela je, eto, i do svoje 125. obljetnice bez pomno utvrđenih činjenica o njezinu radu« (Snježana MIKLAUŠIĆ-ČERAN: Nastajanje i put jednog orkestra, u: Dubravko Detoni (ur.): *Zagrebačka filharmonija. Uz stodvadesetpetu obljetnicu Zagrebačke filharmonije. 1871. – 1996.*, Zagreb: Zagrebačka filharmonija, 1996, 12) ili predložena periodizacija povijesti Zagrebačke filharmonije koja započinje 1871. godinom (S. MIKLAUŠIĆ-ČERAN: Nastajanje i put jednog orkestra, 16). Imajući u vidu i pojednostavljene zaključke o 1871. godini kao o neupitnom ishodištu orkestra, posebno prisutne u uvodnim obraćanjima u monografiji (u nastavku rada), nameće se zaključak da je pitanju osnutka orkestra u monografiji pristupljeno nedosljedno, što je prvenstveno urednički propust. Najvrjedniji dio monografije svakako su dvije kronologije koncerata Zagrebačke filharmonije (i njezinih prethodnika) u Zagrebu i na gostovanjima kao ishodišna točka za ovo i sva buduća proučavanja povijesti Zagrebačke filharmonije. Spomenute su kronologije: Snježana MIKLAUŠIĆ-ČERAN – Alma ZUBOVIĆ: *Gostovanja Zagrebačke filharmonije*, u: Dubravko Detoni (ur.): *Zagrebačka filharmonija. Uz stodvadesetpetu obljetnicu Zagrebačke filharmonije. 1871. – 1996.*, Zagreb: Zagrebačka filharmonija, 1996 te Snježana MIKLAUŠIĆ-ČERAN – Alma ZUBOVIĆ: *Kronologija koncerata u Zagrebu*, u: Dubravko

čevića, koji je kao ishodište Zagrebačke filharmonije uzeo prvi *quodlibet*¹⁰ koji je Ivan pl. Zajc upriličio s orkestrom zagrebačkog kazališta iste godine. Govoreći o Kovačevićevoj teoriji, koja je prema dostupnim podacima prvi put iznesena u drugom svesku prvog izdanja *Muzičke enciklopedije* iz 1963,¹¹ valja istaknuti dvije činjenice:

1) Kovačević nije formulirao tvrdnju da je Zagrebačka filharmonija osnovana 1871, nego je ustvrdio da je »prvi [...] kvodlibet, priređen 25. II. 1871, zapravo [...] početak profesionalne orkestralno-koncertne djelatnosti u Zagrebu, odnosno temelj na kojem će izrasti Zagrebačka filharmonija.«¹² Međutim, problem je u tome što je takva konstrukcija plodno tlo za pojednostavljene, pa time i pogrešne tvrdnje, posebno u prigodničarskom kontekstu koji podrazumijeva medijsku popraćenost – kako tijekom 1996. godine (»125. obljetnica«), tako i tijekom 2021. godine (»150. obljetnica osnutka«).¹³ Eklatantan je primjer nekorektnog pojednostavlivanja Kovačevićeve konstrukcije sljedeća izjava: »Tome u prilog govori i činjenica da je već 1871. godine Zagreb, tada grad s jedva 30.000 stanovnika, osnovao svoju filharmoniju.«¹⁴ Na tom su se tragu odvile i brojne jubilarne aktivnosti Zagrebačke

Detoni (ur.): *Zagrebačka filharmonija. Uz stovadesetpetu obljetnicu Zagrebačke filharmonije. 1871. – 1996.*, Zagreb: Zagrebačka filharmonija, 1996.

¹⁰ Koncert mješovitog karaktera koji se sastoji od arija iz opera i kratkih orkestralnih skladbi koje mogu potjecati iz opera, simfonija ili koncerata. U literaturi se susreće i fonetizirani oblik *kvodlibet*.

¹¹ Ako izuzmemo kritički nastrojene novinske članke iz dvadesetih godina koji su minorizirali ulogu Aranyja i isticali da je Zagrebačka filharmonija zapravo preimenovani kazališni orkestar (ali koji ipak nisu spominjali 1871. godinu), do prvog izdanja *Muzičke enciklopedije* nema spomena o tome da se 1871. godina može smatrati ishodištem Zagrebačke filharmonije. O tome svjedoči podatak da se u kritikama s koncerata Zagrebačke filharmonije tijekom šezdesetih godina isticalo to da je orkestar star četiri desetljeća, kao i natpisi Antuna Gogle u studiji *Orkestralna muzika u Zagrebu* iz 1935. Osvrćući se na koncerte prije 3. listopada 1920. tj. konstituirajuće skupštine Zagrebačke filharmonije, Gogle kao koncert Zagrebačke filharmonije navodi samo »Veće jugoslavenskih skladatelja« od 10. svibnja 1920, koji je izvela Filharmonija kazališnog orkestra, ali ne i koncerte koji su se održali prije 1919. (Antun GOGLIA: *Orkestralna muzika u Zagrebu*, Zagreb: Tisak Nadbiskupske tiskare, 1935, 30). Kronologija koncerata u Zagrebu od 1871. (S. MIKLAUŠIĆ-ĆERAN – A. ZUBOVIĆ: *Kronologija koncerata u Zagrebu*, 72) započinje koncertom održanim 21. studenog 1869, što unosi dodatnu sumnju u 1871. godinu kao ishodište Zagrebačke filharmonije.

¹² Krešimir KOVAČEVIĆ: *Zagrebačka filharmonija, Muzička enciklopedija*, sv. 2, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1963, 824. Istu tvrdnju autor iznosi i u drugom izdanju *Muzičke enciklopedije* (Krešimir KOVAČEVIĆ: *Zagrebačka filharmonija, Muzička enciklopedija*, sv. 3, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1977, 750–751), ali i u *Leksikonu jugoslavenske muzike* (***) [Krešimir KOVAČEVIĆ]: *Zagrebačka filharmonija*, 542–543.). Valja napomenuti da u citiranom članku autor govori i o »100-godišnjoj tradiciji«, pri čemu misli na »prvi philharmonički koncert« iz 1884, koji je spomenuo ranije u tekstu u *Leksikonu jugoslavenske muzike*.

¹³ Zainteresirani čitatelj može pronaći niz priopćenja u kojima se spominje 150. obljetnica osnutka orkestra na mrežnoj stranici Zagrebačke filharmonije: <www.zgf.hr> (pristup 23. 12. 2021). Uz nekoliko kraćih tekstova u kojima stoji da je Zagrebačka filharmonija osnovana 1920, jedini opsežniji tekst objavljen 2021. godine koji dekonstruira teoriju o 150. obljetnici Filharmonije je: Domagoj MARIĆ: *Obljetnica koja to ipak nije*, *Vijenac*, 29 (2021) 725–26, 33.

¹⁴ Marina MATULOVIĆ-DROPULIĆ: *Uvodne riječi*, u: Dubravko Detoni (ur.): *Zagrebačka filharmonija. Uz stovadesetpetu obljetnicu Zagrebačke filharmonije. 1871. – 1996.*, Zagreb: Zagrebačka filharmonija, 1996, VI.

filharmonije tijekom 2021, npr. »Svečani koncert povodom obilježavanja 150 godina Zagrebačke filharmonije«, koji se održao 25. veljače 2021. u zagrebačkom HNK-u.¹⁵ Ukratko, teorija o 1871. godini kao godini osnutka Zagrebačke filharmonije naznačena je 1968. godine u tekstu Krešimira Kovačevića,¹⁶ da bi se u potpunosti inaugurirala »proslavom 125. godišnjice Zagrebačke filharmonije« 1996. godine i pripadajućom monografijom.¹⁷ Obljetničkim aktivnostima tijekom 2021. godine Zagrebačka filharmonija je potvrdila da teoriju o osnutku 1871. godine i danas prihvaća kao jedinu ispravnu. Valja istaknuti da hrvatska muzikologija (ne računajući spomenutu monografiju) nije prihvatila Kovačevićevu teoriju: Josip Andreis, Lovro Županović te Stanislav Tuksar¹⁸ i u izdanjima nakon iznošenja Kovačevićeve teorije i dalje navode 1920. godinu kao godinu osnutka Zagrebačke filharmonije.

2) Druga je problematična teza ona koja uzima 1871. kao početnu godinu od koje možemo pratiti povijest Zagrebačke filharmonije. Budući da je samostalnih orkestralnih koncerata zagrebačkih ansambala, pa i kazališnog orkestra, bilo i prije Zajčeva povratka iz Beča u domovinu 1870. godine, ostaje upitno zašto se Kovačević odlučio upravo za 1871. godinu kao ishodišnu godinu Zagrebačke filharmonije. Činjenica je da postoje argumenti koji idu u korist pretpostavci da se povijest Filharmonije može pratiti i prije 1920, no oni ne opravdavaju odabir 1871. godine.¹⁹

¹⁵ ***: Svečani koncert povodom obilježavanja 150 godina Zagrebačke filharmonije, 25.02.2021. HNK Zagreb, uz izravan prijenos na HRT3, <<https://www.zgf.hr/hr/novosti/svecani-koncert-povodom-obiljezavanja-150-godina-zagrebacke-filharmonije-25-02-2021-hnk-zagreb-uz-izravan-prijenos-na-hrt3/>> (datum objave 22. 2. 2021, pristup 23. 12. 2021).

¹⁶ U tekstu *Potreba za novim, sveobuhvatnim preispitivanjima početaka Zagrebačke filharmonije* autorica Snježana Miklaušić-Ćeran kaže: »Povod za objavljivanje monografije bila je već spomenuta 125. obljetnica Zagrebačke filharmonije postavljena prema hipotezi dr. Krešimira Kovačevića bez – do danas – pomno utvrđenih činjenica. U središnjem i do danas, čini se, najopširnijem objavljenom tekstu o Zagrebačkoj filharmoniji – naslovljenom *Nastajanje i put jednog orkestra*, nastojala je autorica (Snježana Miklaušić-Ćeran) ublažiti već prihvaćenu tezu (od strane uprave Zagrebačke filharmonije) o 1871. godini kao godini utemeljenja (profesionalnog?) simfonijskog orkestra u Zagrebu.« Snježana MIKLAUŠIĆ-ĆERAN: *Potreba za novim, sveobuhvatnim preispitivanjima početaka Zagrebačke filharmonije*, 25. 3. 2020, <<https://www.klasika.hr/index.php?p=article&id=2762>> (pristup 12. 3. 2022).

¹⁷ Imajući u vidu duh vremena iz devedesetih godina, u uvodnom obraćanju ministra kulture Bože Biškupića u monografiji o Zagrebačkoj filharmoniji djelovanje orkestra dovodi se u vezu s »hrvatskim kulturnim identitetom«, »dijelom Europe i svijeta«, »dugom povijesti svoga postojanja« i »vrijednom tradicijom« (Božo BIŠKUPIĆ: *Uvodne riječi*, u: Dubravko Detoni (ur.): *Zagrebačka filharmonija. Uz stodva-desetpetu obljetnicu Zagrebačke filharmonije. 1871. – 1996.*, Zagreb: Zagrebačka filharmonija, 1996, V).

¹⁸ Josip ANDREIS: *Povijest glazbe. Povijest hrvatske glazbe*, Knjiga 4, Zagreb: Liber Mladost, 1974, 289; Josip ANDREIS: *Music in Croatia*, Zagreb: Institute of Musicology – Academy of Music, 1982, 204-205; Lovro ŽUPANOVIĆ: *Stoljeća hrvatske glazbe*, Zagreb: Školska knjiga, 1980, 279; Stanislav TUKSAR: *Kratka povijest hrvatske glazbe*, Zagreb: Matica hrvatska, 2000, 121-122.

¹⁹ Izvori iz dvadesetih godina (npr. članak *Muzičke fragmentarne dijagnoze* Josipa Canića, citiran u nastavku teksta) kritički je ustvrdio da Dragutin Arany nije učinio velik iskorak u glazbenom životu Zagreba, nego da je formalizirao postojeću praksu održavanja simfonijskih koncerata koje su i nakon 1920. pod imenom Zagrebačka filharmonija izvodili uglavnom članovi kazališnog orkestra, što ide u korist pretpostavci da je Zagrebačka filharmonija starija od 1920. Postoji još jedan argument koji ide u korist teze da se povijest Zagrebačke filharmonije može pratiti i prije 1920. Naime, kao jednu od ključnih prednosti samostalne Filharmonije Arany je isticao onu prema kojoj bi u Zagrebačkoj filharmoniji mogle

Promotrimo li detaljnije prapočetke Zagrebačke filharmonije, možemo zaključiti da postoji nekoliko događaja koji bi se mogli smatrati eventualnim ishodištem Zagrebačke filharmonije prije 1920. Gotovo identičnu konstrukciju kao Kovačević – onu o temelju na kojem je nastala Zagrebačka filharmonija – upotrijebio je Antun Goglia opisujući samostalne simfonijske koncerte kazališnog orkestra koje je uveo intendant Stjepan Miletić, a od kojih je prvi održan 1. siječnja 1896: »Svakako mora se istaknuti, da se taj pothvat mora smatrati temeljem današnjem glazbenom društvu Zagrebačke filharmonije.«²⁰ Svjesno ili ne, Kovačević je prema tome preuzeo Gogliinu konstrukciju i primijenio je na 25 godina stariju praksu *quodlibeta*, tj. koncerta kazališnog orkestra, što je kasnije zaživjelo kao godina osnutka Zagrebačke filharmonije.

Imajući u vidu Kovačevićev zaključak da se »početak profesionalne orkestralno-koncertne djelatnosti u Zagrebu« može smatrati »temeljem na kojem će izrasti Zagrebačka filharmonija«, tj. danom rođenja Zagrebačke filharmonije, postavlja se pitanje možemo li i neki raniji događaj iz glazbene prošlosti Zagreba²¹ također smatrati »temeljem« Zagrebačke filharmonije, na osnovi kojeg bi bilo legitimno tvrditi da je orkestar još stariji od 1871. S druge strane, »početak profesionalne orkestralno-koncertne djelatnosti« mogao bi se tumačiti i temeljem, odnosno ishodištem i drugih profesionalnih orkestara u Zagrebu, pa bi u tom slučaju Zagrebačka filharmonija i Simfonijski orkestar HRT-a mogli pretendirati na istu godinu osnutka. Već na osnovi ove kratke hipotetske igre postaje jasno da se 1871. godina možda i može tumačiti »temeljem« ili još preciznije »jednim od temelja na kojem će izrasti Zagrebačka filharmonija«, što ni u kojem slučaju ne opravdava teoriju da je Zagrebačka filharmonija osnovana 1871. godine, tj. da je 2021. godine obilježila 150. godišnjicu postojanja. Stoga bi najpreciznije bilo ustvrditi da povijest Zagrebačke filharmonije započinje 1920, dok vrijeme prije formalnog osnutka orkestra – koje se ne može zanemariti – možemo nazvati pretpoviješću ili prapočetcima Zagrebačke filharmonije, pri čemu prekretničku težinu ne treba davati ni jednom od ponuđenih datuma. Ne ulazeći previše u raspravu o tome do kada sežu prapočetci Zagrebačke filharmonije, valja istaknuti da je posebno dinamično i intenzivno bilo razdoblje između 1916. i 1920, u kojem je u domaćoj glazbenoj javnosti snažno porasla svijest o nužnosti osnivanja filharmonijskog orkestra u Zagrebu, a što je rezultiralo osnivanjem Hrvatske filharmonije (1918) i Filharmonije kazališnog orkestra (1919), konkurentskih organizacija od kojih je pod izmijenjenim ime-

svirati i osobe koje nisu članovi kazališnog orkestra. Međutim, činjenica je da se već i orkestar na Simfonijskom koncertu mladih hrvatskih skladatelja 1916. sastojao od brojnih gostujućih svirača. O »pojačanom orkestru« govori kritičar S. T. u novinama *Hrvatska*, (S. T.: Simfonijski koncert, *Hrvatska*, 6 (1916) 1284, 2-3), dok *Jutarnji list* u najavi objavljenoj na sam dan koncerta navodi sljedeće: »U orkestru, koji broji osamdeset glazbenika, sudjeluju iz osobite naklonosti i mnogi od naših najpoznatijih umjetnika.« Usp. ***: Prvi simfonijski koncert mladih hrvatskih skladatelja, *Jutarnji list*, 5 (1916) 1392, 5.

²⁰ A. GOGLIA: *Orkestralna muzika u Zagrebu*, 59.

²¹ O povijesti orkestralnog muziciranja u Zagrebu bit će riječi u sljedećem poglavlju.

nom (Zagrebačka filharmonija) i kao samostalna institucija (od 1920) do danas preživjela Filharmonija kazališnog orkestra. Stoga će se u nastavku rada staviti poseban naglasak upravo na razdoblje neposredno pred osnutak Zagrebačke filharmonije, točnije od 1916. do 1920. Povijest Zagrebačke filharmonije, koja započinje 1920. godine, može se podijeliti na dva razdoblja: do 1948. (do kada Zagrebačka filharmonija ima status udruge građana)²² i nakon 1948, otkada uživa status ustanove u kulturi, isprva kao Državni simfonijski orkestar,²³ koji od 1955. ponovno djeluje pod imenom Zagrebačka filharmonija.²⁴ O razdoblju nakon 1948. u radu neće biti riječi.

2. Počeci orkestralnog muziciranja u Zagrebu, Hrvatska filharmonija i Filharmonija kazališnog orkestra

Kao što smo već istaknuli, Zagrebačka filharmonija nije nastala ni iz čega. I na naslovnici knjižice koja nosi naslov *Pravila društva »Zagrebačka filharmonija«* objavljene u Samoboru 1921. godine stoji podnaslov *Prije »Filharmonija kazališnog orkestra«*. Neupitno je da je Zagrebačka filharmonija potekla iz kazališnog orkestra koji je prema raspoloživim podatcima održavao samostalne koncerte, no prilično neujednačenih naziva i neredovito, tj. bez ustaljenog rasporeda održavanja.

²² Poseban problem, o kojemu u ovom radu neće biti riječi, predstavlja djelovanje Zagrebačke filharmonije tijekom Drugoga svjetskog rata. Iako dio izvora jasno ističe da Filharmonija nije djelovala tijekom Drugoga svjetskog rata, npr. »Zagrebačka filharmonija radila je sve do 1941., u zajednici s kazališnim orkestrom, u toku drugog svjetskog rata nije djelovala a poslije oslobođenja ponovno je organizirana ali kao samostalan muzički kolektiv« (Pavao CINDRIĆ, *Filharmonija kazališnog orkestra, Enciklopedija Hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu*, Zagreb: Izdavačko knjižarsko poduzeće Naprijed – HNK Zagreb, 1969, 282), u popisu koncerata u monografiji Zagrebačke filharmonije iz 1996. navodi se niz koncerata iz ratnih godina. Zagrebačka filharmonija se spominje i kao izvođač glazbe za prvi hrvatski dugometražni igrani film *Lisinski* iz 1944. Na početku filma u dijelu o navođenju izvođačkog sastava stoji: »Sudjeluju: / Ženski i muški zbor / članovi baleta / Hrv. državnog kazališta / u Zagrebu / Krugovalni zbor / i Zagrebačka / filharmonija / Dirigent: / Boris Papandopulo). Oktavijan MILETIĆ (red.): film *Lisinski*, <<https://www.youtube.com/watch?v=09oEWrtOzw8>> (pristup 18. 3. 2022).

²³ Zanimljivo je kako u dosadašnjem diskursu o Zagrebačkoj filharmoniji nitko nije postavio pitanje je li sedmogodišnje razdoblje u kojem je orkestar djelovao pod imenom Državni simfonijski orkestar (uz prethodni sporni period Drugoga svjetskog rata) dovoljno snažna cezura da prekine tradiciju postojanja Zagrebačke filharmonije i je li Zagrebačka filharmonija nakon 1955. (i u kojoj mjeri) zapravo nastavak međuratne filharmonije ili se radi o novoj instituciji koja neupitno ima drugi status. Slično se pitanje o kontinuitetu djelovanja postavlja i kod nekih drugih hrvatskih ansambala, npr. Zagrebačkog kvarteta.

²⁴ S. Miklaušić-Ćeran predlaže podjelu povijesti Zagrebačke filharmonije na pet razdoblja: 1) od 1871. do 1895. (tj. od prvog *quodlibeta* do prvog simfonijskog koncerta kazališnog orkestra), 2) od 1896. do 1919. (tj. do osnutka Filharmonije kazališnog orkestra), 3) od 1919. do 1948. (tj. do osnutka Državnog simfonijskog orkestra), 4) od 1948. do sezone 1990/1991. i 5) od sezone 1990/1991 nadalje »nastavkom koncertne djelatnosti u samostalnoj Republici Hrvatskoj« (Snježana MIKLAUŠIĆ-ĆERAN: *Nastajanje i put jednog orkestra*, 16 i u tekstu *Potreba za novim, sveobuhvatnim preispitivanjima početaka Zagrebačke filharmonije*, 25. 2. 2021, <<https://www.klasika.hr/index.php?p=article&id=2762>> (pristup 12. 3. 2022). Prema toj podjeli, formalni osnutak Zagrebačke filharmonije 1920. godine ne predstavlja prekretnički datum u povijesti orkestra.

Opisujući povijest orkestralnog muziciranja u Zagrebu, Goglia ga je razdijelio na pet dijelova: 1) od kraja 17. stoljeća do 1870, 2) od 1870. do 1901, 3) od 1901. do 1915, 4) od 1916. do 1924. i od 1925. do danas (studija je objavljena i u brojevima *Svete Cecilije* i kao separat 1935).²⁵ Ključan događaj za razvoj orkestralne glazbe u Zagrebu svakako je osnutak HGZ-a 1827,²⁶ ustanove kojoj je prvo službeno ime glasilo *Societas filharmonica zagrabiensis*.²⁷ Utemeljenje društva ljubitelja glazbe nije bilo samo važan događaj u smislu organizacije glazbenog života u Zagrebu nego i ishodište amaterskog Društvenog orkestra HGZ-a. Međutim, i prije nego što je Zagreb dobio amatersko društvo kakva su tih godina nicala diljem Monarhije, glavni grad Banske Hrvatske zabilježio je nekoliko izvedbi velikih djela koje svjedoče o visini glazbenog života zajednice. U razmaku od pet godina, između 1816. i 1821, zagrebačka publika imala je priliku čuti Haydnovih *Sedam posljednjih Kristovih riječi na križu* (12. 4. 1816), Mozartov *Requiem* (4. 3. 1819) i Haydnov oratorij *Stvaranje svijeta* (4. i 25. 12. 1821), na osnovi čega Goglia s pravom zaključuje da je u Zagrebu tada »moralo [...] biti dobrih solista, vrstan zbor i vješt orkestar, da su se mogla izvoditi tako velika muzička djela«.²⁸

Već sredinom 19. stoljeća, dakle mnogo prije Zajčevih *quodlibeta*, u Zagrebu su se održavali »koncerti u kazalištu«.²⁹ Imajući u vidu ključnu ulogu Vatroslava Lisinskog za razvoj hrvatske orkestralne glazbe, odgovarajuću težinu u glazbenom životu Zagreba iz sredine 19. stoljeća valja pripisati i koncertima u kazalištu na Markovu trgu, na kojem su izvedena Lisinskijeva orkestralna djela: 6. 1. 1850. Zagrepčani su mogli čuti *Jugoslavensku uvertiru* za veliki orkestar u g-molu i *Grande polonaise* u C-duru, dok je na programu koncerta od 7. 3. 1850. bila *Treća uvertira* u E-duru Vatroslava Lisinskog.³⁰ Upražnjeno mjesto u glazbenom životu Zagreba popunio je Franjo Pokorni, koji je osnovao orkestar pod imenom Prva hrvatska civilna glazba, a važno ime toga vremena bio je i dirigent Gjuro Eisenhuth, osnivač amaterskog orkestra 1861. godine.³¹ Ukratko, samostalnog orkestralnog muziciranja prije prvog *quodlibeta* svakako je bilo. Važno je napomenuti da su se programi orkestralnih koncerata u Zagrebu do pred kraj 19. stoljeća često sastojali od samostalnih izvedbi pojedinih stavaka cikličkih djela, što je u 20. stoljeću prestao biti slučaj.³²

²⁵ A. GOGLIA: *Orkestralna muzika u Zagrebu*, 5-45.

²⁶ Zanimljivo je da Goglia u svojoj podjeli nije istaknuo 1827. kao prekretničku godinu, u čemu se može kriti razlog tomu da Kovačević svoj »temelj« Zagrebačke filharmonije smješta tek u 1871.

²⁷ Nada BEZIĆ: *Društveni orkestar Hrvatskoga glazbenog zavoda*, Zagreb: Hrvatski glazbeni zavod, 2009, 13.

²⁸ A. GOGLIA: *Orkestralna muzika u Zagrebu*, 7.

²⁹ A. GOGLIA: *Orkestralna muzika u Zagrebu*, 12.

³⁰ *Ibid.*

³¹ A. GOGLIA: *Orkestralna muzika u Zagrebu*, 13-14. Smrću dirigenta Pokornog 1859. godine orkestar je prestao postojati. Goglia ne navodi ime orkestra koji je osnovao Eisenhuth.

³² Snježana MIKLAUŠIĆ-ĆERAN: *Glazbeni život Zagreba u XIX. stoljeću*, Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 2001, 116.

Kao jednu od prekretničkih godina u razvoju simfonijskog muziciranja Goglia je s pravom naveo 1870, tj. dolazak Ivana pl. Zajca, koji je »poznavanjem svjetske muzičke literature uveo novi smjer u sastavljanju rasporeda tih priredbi [HGZ-a], a naročito u pogledu simfoničnih koncerata«. ³³ Uz spomenute koncerte koje je organizirao u sklopu svoje pedagoške aktivnosti u HGZ-u i opernog djelovanja, Zajc je odmah po dolasku u Zagreb odlučio pokrenuti samostalne *quodlibete*, i to s ciljem »da općinstvo priuči na serioznu opernu i orkestralnu muziku«. ³⁴ Ukupno je prema Gogliinu popisu ³⁵ održano 23 *quodlibeta*, dok se uvidom u datume održavanja koncerata nameće zaključak da se nisu održavali redovito ni u određenim terminima. S druge strane, terminološki, ali i glazbenohistoriografski problem nastaje kada vidimo da je Zajc 7. i 8. travnja 1884, dakle u istom razdoblju kada i *quodlibete*, organizirao »filharmonički koncert« ³⁶ koji Goglia nije ubrojio u popis *quodlibeta*. Sve navedeno dovodi do zaključka da je samostalnog muziciranja kazališnog orkestra do 1919, tj. do osnutka Filharmonije kazališnog orkestra bilo, no ono je ipak bilo programski neujednačenog i terminološki nedefiniranog karaktera.

Uvidom u programe nekih od koncerata u periodu od 1871. do 1919. postaje jasno da je simfonijski karakter samostalnih koncerata bio dominantan u kasnijem razdoblju spomenuta polustoljetnog perioda. Na *quodlibetu* održanome 5. travnja 1878. izvedeno je šest točaka, od kojih je samo jedna bila instrumentalna, odnosno dio standardnoga simfonijskog repertoara (uvertira opere *Ban Leget* Ivana Zajca), dok su u nastavku koncerta izvedeni ulomci opera *Krabuljni ples*, *Sonambula*, *Ernani*, *Seviljski brijač* i *Lucrezia Borgia*. ³⁷ Stoga se možemo složiti s tvrdnjom Antuna Gogle da su *quodlibeti* bili svojevrsna pedagoška priprema za posjet opernim priredbama i odgojna metoda prilagođena agramerskoj publici.

Sljedeću stepenicu u razvoju orkestralne glazbe u Zagrebu predstavljaju simfonijski koncerti koje je isprva organizirao intendant Stjepan Miletić, a koji su se nastavili i tijekom drugog ukidanja hrvatske opere (1902-1909) te nakon toga do osnutka Filharmonije kazališnog orkestra. Goglia navodi sedam samostalnih simfonijskih koncerata koji su se održali u HNK-u između 1. siječnja 1896. i 2. veljače 1902, kao i osam koncerata od 17. studenog 1909. do 21. siječnja 1919, tj. posljednjeg samostalnog simfonijskog koncerta prije osnutka Filharmonije kazališnog orkestra. ³⁸ O simfonijskim koncertima, od kojih se prvi održao na Novu godinu 1896,

³³ A. GOGLIA: *Orkestralna muzika u Zagrebu*, 15.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Goglia navodi da su Zajčevi *quodlibeti* održani 25. veljače 1871, 14. 19. i 26. travnja 1871, 20. srpnja 1872, 29. svibnja 1873, 20. kolovoza 1873, 20. prosinca 1873, 27. srpnja 1876, 7. i 10. veljače 1877, 17. travnja 1877, 5. travnja 1878, 8. ožujka 1879, 13, 17. i 19. svibnja 1879, 7. listopada 1879, 2. listopada 1880, 1. veljače 1881, 18. svibnja 1883, 31. svibnja 1889. i 15. rujna 1891. (*ibid.*).

³⁶ A. GOGLIA: *Orkestralna muzika u Zagrebu*, 18.

³⁷ A. GOGLIA: *Orkestralna muzika u Zagrebu*, 15.

³⁸ A. GOGLIA: *Orkestralna muzika u Zagrebu*, 59-60. Ipak, Goglia ne spominje koncert koji se održao 22. studenoga 1915, o kojem će u nastavku biti riječi, što znači da je i njegov popis nepotpun.

piše sam Stjepan Miletić u memoarskoj prozi pod nazivom *Hrvatsko glumište*, prvi put objavljenoj 1904. Prvi intendant kazališta u novoj zgradi HNK-a očito nije mnogo držao do Zajčevih *quodlibeta* jer ih u poglavlju *Simfonijski koncerti* ni ne spominje, navodeći da je »u tom [...] pogledu Zagreb bio potpuna ‘tabula rasa’«. ³⁹ Simfonijski koncerti postali su praksa useljenjem središnje kazališne kuće u novu zgradu, a uvedeni su »po uzoru drugih većih kazališta«:

»Hvale vrijedni je običaj u manjim gradovima Njemačke (gdje uz glumišni orkestar obično nema još i drugih glazbenih korporacija koje bi po primjeru bečkih ‘Philharmonikera’ priređivale uz *jeftine* cijene koncerte, na kojima bi se izvodila veća muzikalna djela klasične vrijednosti), što takove koncerte tamo priređuje sam *glumišni* orkestar. Tako je to npr. u Karlsruheu, Weimaru, Mannheimu i drugim gradovima koji su veliki kao Zagreb. Takovi koncerti ne samo da ne škode glumištu, nego djeluju upravo uzgojno na općinstvo, pripravlajući ga tako na teži umjetnički užitak Wagnerovih opera i sličnih djela.« ⁴⁰

Međutim, Miletićevi simfonijski koncerti nisu imali veliku posjećenost. Hvala učinak Simfonijskog koncerta iz 1916, kritičar Milutin Cihlar Nehajev podsjeća na nezainteresiranost zagrebačke publike za simfonijske koncerte koje je organizirao Stjepan Miletić:

»Kad se sjetimo da su prazni redovi vrlo brzo u Miletića (za Rumpelove ere) ubili volju, da publici predočava razvoj simfoničke muzike, i da je tek glas poznatih stranih orkestara i dirigenata par puta omogućio, te smo u Zagrebu čuli Beethowena i Čajkovskog, – ovaj nas rezultat ne zapanjuje samo, nego još više: uzbuđuje radosne nade za budućnost.« ⁴¹

O slabom interesu zagrebačke publike za samostalne simfonijske koncerte, što je sa sobom nosilo i nisku zaradu, govori i sam Miletić:

»Na žalost nije nam u *materijalnom* pogledu poslužila jednaka sreća. Premda su se ovi koncerti izvodili uz *snižene* cijene i u *predbrojci*, glumište bi ipak svaki put ‘zijevalo od praznine’, a konačni financijski rezultat *ukupnih* tih produkcija bio je taj, da nisu pokrili *ni* troškova oko nabave samog *glazbenog materijala!* Čini se stoga kao da veliki dio

³⁹ Stjepan MILETIĆ: *Hrvatsko glumište*, Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine Zagreba, 1978, 373. Iako *quodlibeti* po svojoj strukturi ne odgovaraju u potpunosti simfonijskim koncertima kakve je uveo Miletić te koji su se održavali i tijekom prvih dvaju desetljeća 20. stoljeća, na programima *quodlibeta* ipak su se nalazila i simfonijska djela, zbog čega ih je Stjepan Miletić ipak mogao spomenuti u tekstu. Razlog više je taj što je praksa njemačkih kazališta koju opisuje u citiranom ulomku u nastavku teksta po svoj prilici bliža *quodlibetima* nego simfonijskim koncertima.

⁴⁰ S. MILETIĆ: *Hrvatsko glumište*, 372-373.

⁴¹ Milutin CIHLAR NEHAJEV: Poslije koncerta. Simfonijski koncert mladih hrvatskih skladatelja u Kr. Zemaljskom hrvatskom kazalištu u Zagrebu. Dirigent Fridrik Rukavina, *Savremenik*, 11 (1916) 1-2, 28.

našega općinstva voli još uvijek samo one glazbene užitke, koji mu se pružaju *badava* li uz ples i pune stolove...«⁴²

No, interes zagrebačke publike s vremenom je postao sve veći, a samostalni su simfonijski koncerti postali uvriježena praksa, pa su se u sezoni 1915/1916. održala dva takva koncerta, od kojih je jedan ušao u povijest hrvatske glazbe. Uprava središnje zagrebačke kazališne kuće u kolovozu 1915. objavila je *Program za novu sezonu 1915./1916.*, u kojem je najavila i dva samostalna simfonijska koncerta kazališnog orkestra. Ratne prilike očito nisu previše utjecale na kulturnu scenu Zagreba,⁴³ pa već na početku *Programa* stoji sljedeće:

»Na početku lanijske sezone, – kad je ono buknuo rat – nitko se nije nadao, da će općinstvo – koje se gotovo ustručavalo i baviti vedrijim mislima – u tolikoj mjeri posjećivati kazalište. U tom je pogledu pokazala prirodjena potreba za umjetnošću i ovaj put svoju neodoljivu moć – ma da ju je zveket oružja ušutkavao. I u istinu, obilati posjet lanijske sezone, mnogo je doprinesao da društveni život u Zagrebu nije ostao skučen i potišten, nego je tekao malne svojim normalnim putem kao i u mirno doba.«⁴⁴

U najavi sljedeće sezone stoji da su u prethodnoj, prvoj kazališnoj sezoni Prvoga svjetskog rata (1914/1915) najveće promjene u sastavu doživjeli zbor i orkestar opere, i to zbog mobilizacije članova, ali i da su se i u tim uvjetima održala tri samostalna koncerta kazališnog orkestra (koje Goglia ne spominje). »Osokoljena uspjehom lanijske sezone«,⁴⁵ uprava kazališta pripremila je za sezonu 1915/1916. još bogatiji program u odnosu na prethodnu. U najavi sezone tiskanoj u kolovozu 1915. stoji da »Uprava kani prirediti i dva 'simfonijska koncerta', od kojih će prvi pobuditi tim veći interes, jer će se sve točke sastojati od samih hrvatskih skladatelja.«⁴⁶ No očito je bilo jednostavnije pripremiti koncert s vjerojatno već izvođenim djelima stranih nego s praizvedbama hrvatskih skladatelja, pa je prvi od dvaju koncerata ipak bio »Veliki simfonički koncert u korist Crvenoga križa, Zitinoga doma i Društva za prehranu siromašnih obitelji mobilizovanih vojnika«,

⁴² S. MILETIĆ: *Hrvatsko glumište*, 376.

⁴³ Za više podataka o glazbenom životu Zagreba i Hrvatske tijekom Prvoga svjetskog rata vidjeti: Koraljka KOS: Tradicija i novo u hrvatskoj glazbi u prvim desetljećima dvadesetog stoljeća, u: Stanislav Tuksar – Monika Jurić Janjik (ur.): *Prvi svjetski rat (1914.–1918.) i glazba. Skladateljske strategije, izvedbene prakse i društveni utjecaji*, Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 2019, 41–57 i Sanja MAJER-BOBETKO: Zagrebački »Povijesni koncerti« iz 1916. godine i onodobna hrvatska glazbena kritika, u: Stanislav Tuksar – Monika Jurić Janjik (ur.): *Prvi svjetski rat (1914.–1918.) i glazba. Skladateljske strategije, izvedbene prakse i društveni utjecaji*, Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 2019, 335–348.

⁴⁴ ***: *Program za novu sezonu 1915./1916.*, Zagreb: Uprava Kr. zem. hrvatskog kazališta, 1915, 3. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Zbirka muzikalija i audiomaterijala: Ostavština Božidara Širole. Trezorska kutija Programi (I).

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ *Ibid.*

održan u ponedjeljak 22. studenoga 1915. u HNK-u.⁴⁷ Drugi najavljeni koncert, onaj s djelima hrvatskih skladatelja, održao se nešto manje od tri mjeseca poslije.

»Simfonijski koncerat mladih hrvatskih skladatelja«, kako je glasio naslov koncerta premijerno izvedenog u zagrebačkome HNK-u 5. veljače 1916. i zbog iznimnog interesa publike repriziranog 7. i 10. veljače iste godine, nije bio samo događaj koji je pokazao da na domaćoj glazbenoj sceni postoje sjajni mladi skladatelji, pa tako i svojevrsna prekretnica⁴⁸ u povijesti hrvatske glazbe, nego i prvi konkretni korak k osnutku stalne filharmonije. Koncert na kojemu su praižvedena orkestralna djela Krešimira Baranovića, Franje Dugana, Božidara Širole, Svetislava Stančića, Dore Pejačević i Antuna Dobronića (redosljedom izvedbi) snažno je odjeknuo u domaćoj glazbenoj kritici,⁴⁹ koja nije samo pohvalila izvedbu novih skladbi nego je i zaključila da je krajnje vrijeme za osnutak filharmonijskog orkestra u Zagrebu. Cijeli niz kritika o Simfonijskom koncertu potvrđuje da do 1916. na domaćoj glazbenoj sceni nije bilo simfonijske glazbe, ali ni pravog orkestra. U kritici objavljenj u *Obzoru* stoji da je u nas do 1916. »instrumentalne glazbe [...] bilo malo, a simfonijske gotovo nikako«,⁵⁰ a kritičar Krenedić u *Novostima* pohvaljuje angažman dirigenta i organizatora koncerta, zamjenika ravnatelja zagrebačke opere Fridrika Rukavine, zaključujući odlomak rečenicom: »Koliko to znači u našim glazbenim prilikama, gdje nemamo zasebnog filharmonijskog orkestra, ne treba napose isticati.«⁵¹ Cihlar Nehajev pak opisuje glazbenu scenu u Zagrebu do 1916. riječima: »[...] osjećali smo, da 'bi se moralo nešto učiniti' ali ni do simfonijskog udruženja nije došlo, a kamo li do uređenih simfonijskih koncerata.«⁵²

Nepotpisani kritičar *Obzora* ističe da je razlog manjkavosti na području hrvatske simfonijske glazbe upravo nepostojanje stalnog simfonijskog, odnosno filharmonijskog orkestra:

»Ova neproduktivnost uza sve talente, što ih je bilo, uvjetovana je prilikama. Ponajglavniji joj je razlog bio, što u Zagrebu nije bilo simfonijskog orkestra, koji bi bio poda-

⁴⁷ Na tom su koncertu bile izvedene skladbe Antonína Dvořáka, Roberta Schumanna, Frédéricica Chopina, Franza Schuberta, Emanuela Maršika, Camillea Saint-Saënsa i Richarda Wagnera, dok su kao jedina djela domaćeg skladatelja na programu bili *Romanca i dva pastourella iz »Idiličkog intermezza knjige Bocadoro Xeresa de la Maraje* Božidara Širole. Stoga je Širola bio jedini skladatelj čije se ime pojavilo na programima obaju simfonijskih koncerata iz sezone 1915/1916. Program koncerta, kao i ranije citirani *Program za novu sezonu 1915./1916.*, čuva se u ostavštini Božidara Širole u Zbirci muzikalija i audiomaterijala Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, trezorska kutija Programi (I).

⁴⁸ Josip Andreis kaže da se »taj [...] koncert mora smatrati datumom, od kojeg počinje jedno novo, bez sumnje najzanimljivije i najvrjednije razdoblje muzike u Hrvatskoj«. Josip ANDREIS: O jednoj prekretnici u razvoju hrvatske muzike, *Muzičke novosti*, 1 (1953) 3, 3. Vidjeti i: K. KOS: Tradicija i novo u hrvatskoj glazbi u prvim desetljećima dvadesetog stoljeća, 41.

⁴⁹ Analizu kritika s koncerta donosi Sanja MAJER-BOBETKO: Zagrebački »Povijesni koncerti« iz 1916. godine i onodobna hrvatska glazbena kritika, 335-348.

⁵⁰ ***: Simfonijski koncerat mladih hrvatskih skladatelja, *Obzor*, 57 (1916) 38, 2.

⁵¹ k. [Kazimir KRENEDIĆ]: Simfonijski koncerat mladih umjetnika, *Novosti*, 10 (1916) 43, 2.

⁵² M. CIHLAR NEHAJEV: Poslije koncerta, 29.

vao kakvu takvu inicijativu za rad na tome dosta ekskluzivnom glazbenom području. Zagreb, brojeći danas blizu stotinu hiljada stanovnika, nema još ni danas svoje filharmonije, a izvedba filharmonijskih djela povjerava se od slučaja do slučaja ad hoc sastavljenom orkestru. Intendant pl. Treščec naumio je i u tom pogledu učiniti zamašan korak naprijed i nastoji u ovaj čas oko osnutka hrvatskog filharmonijskog orkestra, koji će, nema sumnje, u velike uskoriti razvoj hrvatske simfonijske glazbe.«⁵³

Konačno, hvaleći zasluge intendant HNK-a Treščeca Branjskog za organizaciju Simfonijskog koncerta, kritika je upravo u njemu vidjela budućeg inicijatora za osnutak filharmonije. U detaljnoj analitičkoj kritici koju je Ernst Schultz objavio o Simfonijskom koncertu u *Jutarnjem listu* autor naglašava da se upravo od Treščeca Branjskog očekuje da bude osnivač filharmonije:

»Mi smo već poslie prve večeri istaknuli zasluge, što ih je stekao intendant Treščec pl. Branjski za to, da je moglo doći do prvog simfoničkog koncerta hrvatskih glazbenika. Mi očekujemo pouzdano, da će on ostvariti svoju veliku osnovu i stvoriti stalan filharmonički orkestar. U tom poslu može da računa na suradnju i pomoć, koliko našu, toliko i svih onih, koji imaju smisla za umjetnost.«⁵⁴

Simfonijski koncert odradio je svoje i zagrebačka javnost postala je svjesna nužnosti osnivanja filharmonijskog orkestra. U takvom kontekstu gotovo paralelno dolazi do dviju inicijativa: osnutka Hrvatske filharmonije, iza koje je stajao tim ljudi zaslužan za organizaciju Simfonijskog koncerta, i Filharmonije kazališnog orkestra, predvođene sviračima orkestra HNK-a.

Tragova o Hrvatskoj filharmoniji, društvu koje je bez sumnje nastalo potaknuto Simfonijskim koncertom mladih hrvatskih skladatelja iz veljače 1916, zapravo je jako malo. Zagrebački dnevni list *Narodne novine* u izdanju od 27. lipnja 1918. objavio je kratak izvještaj naslovljen »Hrvatska filharmonija« u kojem stoji:

»Ovih je dana osnovano društvo pod imenom 'Hrvatska filharmonija', a svrha mu je gajiti hrvatsku muzičku umjetnost i nastojati oko njezina razvoja, poticati u širim slojevima narodnim interes i shvaćanje za muzičku umjetnost uopće, a jugoslavensku i slavensku napose, a s time u savezu odgajati estetski ukus i podobnost rasudjivanja u svim pitanjima muzičkim; nadalje štiti stališke i umjetničke interese hrvatskih i jugoslavenskih muzičara, pomažući ih moralno i materijalno.«⁵⁵

U izvještaju se navodi i da će privremeni odbor društva »prirediti ove sezone nekoliko koncerata i predavanja«.⁵⁶ Već iz kratke vijesti o novom društvu koje je u nazivu sadržavalo riječ filharmonija jasno je da osnivanje orkestra nije bilo jedan

⁵³ ***: Simfonijski koncert mladih hrvatskih skladatelja, *Obzor*, 57 (1916) 38, 2.

⁵⁴ E. Sch. [Ernst SCHULTZ]: Prvi simfonijski koncert hrvatskih skladatelja, *Jutarnji list*, 5 (1916) 1398, 2-3.

⁵⁵ ***: Hrvatska filharmonija, *Narodne novine*, 84 (1918) 145, 3.

⁵⁶ *Ibid.*

od prioriteta Hrvatske filharmonije. Mnogo više korisnih informacija donio je tekst istoga naslova objavljen u *Narodnim novinama* 12. srpnja 1918, pa tako doznajemo da je »začetnik ove ideje bio [...] sveuč. priv. docent prof. dr. Artur Schneider,⁵⁷ koji je svojom poznatom energijom sakupio u društvu hrv. književnika nekolicinu naših muzičara i muzičkih pisaca i osnovao glazbenu sekciju D. H. K.«.⁵⁸ Glazbena sekcija Društva hrvatskih književnika bila je prema tome podloga za nastanak Hrvatske filharmonije, pa ne čudi da se Hrvatska filharmonija ni nije mogla razviti u orkestar. Jedna od zadaća novoosnovanog društva bila je proslava stote godišnjice rođenja Vatroslava Lisinskog, koja se obilježavala naredne 1919. godine.⁵⁹ Međunarodno iskustvo zvučnih imena među kojima su se našli potomci plemićkih obitelji Pejačević i Mihalović odrazilo se u zadatku da Hrvatska filharmonija »najviše poradi oko promicanja hrvatske i jugoslavenske muzičke produkcije i reprodukcije«, pri čemu »to promicanje naše glazbe nije namijenjeno samo inozemstvu, nego i našoj provinciji, da i ona upozna rad svojih ljudi, jer bi bilo neumijesno i protunatrodno, da upozna naše muzičke produkte prije inozemstvo nego naša rođena gruda«.⁶⁰ Utjecaj Hrvatskoga društva književnika vidljiv je i u ideji da Hrvatska filharmonija »izdaje mjesečnik kao svoje glasilo (smotru)« kao pandan časopisu *Sveta Cecilija*, koji je »uglavnom posvećen crkvenoj muzici«.⁶¹ Ideja je bila da Hrvatska filharmonija bude i svojevrsna notna izdavačka kuća, pri čemu bi priprema temeljitoga notnog izdanja opere *Porin* bio jedan od glavnih zadataka. Izdanje klavirskog izvotka *Porina* 1919. godine⁶² valja istaknuti kao jedno od najznačajnijih postignuća Hrvatske filharmonije za svojega kratkog djelovanja.

U pamfletskom tekstu koji potpisuje K-ć osnutak orkestra spominje se tek ovlaš, a i tada uz potpuni nedostatak ideje o tome kako osnovati stalan simfonijski orkestar. Iako se već na početku teksta istaknulo da je jedan od ciljeva društva da »prema svojoj financijskoj snazi što prije osnuje svoj posebni orkestar za simfoničke koncerte«,⁶³ u nastavku teksta objavljenog u *Narodnim novinama* stoji sljedeća vrlo općenita formulacija: »Nadamo se, da će se sva četiri naša muzička reprezentanta – hrv. opera, hrv. konzervatorij, glazb. klub 'Lisinski'⁶⁴ i hrv. filharmonija –

⁵⁷ Povjesničar umjetnosti, glazbeni i likovni kritičar Schneider već se 1904. javno zalagao za osnutak filharmonijskoga orkestra u Zagrebu. Artur SCHNEIDER: Zur Gründung eines philharmonischen Orchesters in Zagreb, *Agramer Tagblatt*, 19 (1904) 224, 4.

⁵⁸ K-ć: Hrvatska filharmonija, *Narodne novine*, 84 (1918) 157, 1.

⁵⁹ »Od najglavnijih zadaća, što ih ima 'Hrvatska filharmonija' riješiti u narednoj muzičkoj sezoni, jeste proslava stogodišnjice rođenja našeg prvog opernog skladatelja Vatroslava Lisinskog.« *Ibid.*

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Božidar ŠIROLA: *Pregled povijesti hrvatske muzike*, Zagreb: Edition Rirop, 1922, 307.

⁶³ K-ć: Hrvatska filharmonija, 1.

⁶⁴ Zanimljivo je da autor ne navodi Hrvatsko pjevačko društvo »Kolo«, od kojeg se Hrvatski glazbeni klub »Lisinski« izdvojio desetak godina prije. Vrijeme u kojem je tekst objavljen bilo je obilježeno snažnim sukobom između »Kola« i »Lisinskog«, a zahvaljujući spomenutom citatu, jasno je na koju se stranu autor svrstao.

naći na okupu i pokazati, da mora nestati svega što bi dovadjalo pojedine institucije u kakvu opreku.«⁶⁵ Iz trećeg teksta objavljenog u *Narodnim novinama* vidljivo je da je ideja imala i podršku aristokratskih krugova. Za predsjednika Hrvatske filharmonije izabran je barun Milan Turković, jedan od zakladnih članova bio je grof Bombelles, a društvu su pristupili grofica Dora Pejačević i njezin rođak Hugo pl. Mihalović.⁶⁶ O Hrvatskoj filharmoniji pisao je i srpski skladatelj i dirigent Petar Konjović, kasnije ravnatelj zagrebačke opere (1921-1926) i intendant HNK-a (1933-1935). U tekstu koji ne nudi rješenje za osnutak filharmonijskog orkestra ističe se da se Hrvatska filharmonija «stavlja u službu hrvatskih, srpskih i slovenačkih muzičara, i ko razumije i potpomogne njen rad razumjet će i potpomoći će njih«, pri čemu je »potrebno, prije svega, naglasiti da Hrvatska filharmonija, mada se organizuje u Zagrebu – i Zagreb će od nje imati najviše koristi, – ne pripada samo Zagrebu ni samoj Hrvatskoj. Polje njenoga rada su [...] svi krajevi na slovenskom jugu. Ona će dakle biti praktični nosilac i tumač jedinstva u našoj nacionalnoj muzičkoj umjetnosti«. ⁶⁷ Osnutak Hrvatske filharmonije pozdravio je i Antun Dobronić, ispravno upozorivši na to da »između onoga što hoće naša sadanja muzička produkcija, i onoga što može naša sadanja muzička reprodukcija, izbija očiti nesklad i nerazmjer«. ⁶⁸ Ukratko, Hrvatska filharmonija – čiji su nositelji bili skladatelji i glazbeni kritičari – očito nije okupljala praktične glazbenike koji bi mogli postati dio stalnog orkestra ili njegovi začetnici, zbog čega se društvo uskoro ugasilo. O Hrvatskoj filharmoniji pomalo gorko i sa žaljenjem govori njezin tajnik Božidar Širola u *Pregledu povijesti hrvatske muzike*, objavljenom 1922. Već nakon prve rečenice, u kojoj kaže da se »već u ljetu 1918., tik pred prevratom, organiziralo [...] društvo mladih kompozitora zagrebačkih uz muzičke referente i neke prijatelje muzike u društvo 'Hrvatska filharmonija'«, Širola nastavlja:

»Možda je društvo odabralo nespretno ime, možda je bilo u prvom zanosu previše idealizma, jer je problem osnivanja filharmonijskog orkestra – na koji je običan svijet smjesta pomišljao, čitajući ime društva – suviše zamršen, a Zagreb još uvijek premalen, da takovo poduzeće može financirati. Općinstvo je mislilo, da je prevareno. 'Hrvatska filharmonija' imala je zadaću, koja je svijetu ostala nepristupačnom, da u prvi čas organizira sve prilike tako, da se domaća produkcija može razviti. Svrha joj je prva bila, da nova djela izvede. Prigoda za nastup doskora se pružila, bila je to proslava 100-godišnjice rođenja Lisinskoga (g. 1919.), koja je zbog novih prilika bila skromnoga opsega, ali je uspjela usprkos nesuglasticama u odboru društva. Tu je prigodu ujedno odbor upotrijebio, da te razmirice raščisti, pa je od 'Hrvatske filharmonije', baš na sastanku, koji je za proslave

⁶⁵ K-ć: Hrvatska filharmonija, 1.

⁶⁶ ***: Hrvatska filharmonija, *Narodne novine*, 84 (1918) 161, 2.

⁶⁷ Petar KONJOVIĆ: Hrvatska filharmonija, *Hrvatska njiva*, 2 (1918) 34, 580-581.

⁶⁸ Antun DOBRONIĆ: Povodom osnivanja Hrvatske filharmonije, *Jutarnji list*, 7 (1918) 2374, 3.

same održan, u sporazumu sa izaslanicima srpskih i slovenačkih muzičara udaren temelj idealnoj i strukovnoj organizaciji muzičara u čitavoj Jugoslaviji.«⁶⁹

Unatoč velikom entuzijazmu i trudu, a uz očito prisutne »nesuglasice« i »razmirice« u odboru društva, Hrvatska filharmonija nije zadovoljila potrebu i očekivanja rastućeg Zagreba za velikim orkestrom. Prazan prostor popunila je Filharmonija kazališnog orkestra, koja je, ako je suditi prema rukopisnom dokumentu Dragutina Aranyja iz njegove ostavštine,⁷⁰ osnovana 21. kolovoza 1919. Na Skupštini članova kazališnog orkestra održanoj u »pokusnoj dvorani nar. Kazališta« očito pred početak nadolazeće sezone dvadesetogodišnji violinist Arany izabran je za pročelnika orkestra. Imenovanje i funkcija motivirali su mladoga glazbenika na osnutak orkestra koji nije imao pravnu osobnost, tj. koji je postojao u okvirima kazališne kuće, a koji je, prema Aranyjevu prijedlogu, nazvan Filharmonijom kazališnog orkestra.⁷¹

Filharmonija kazališnog orkestra postojala je nešto više od godine dana, od prihvaćenog Aranyjeva prijedloga 21. kolovoza 1919. do 3. listopada 1920, kada se održala konstituirajuća sjednica Zagrebačke filharmonije.⁷² Prvi koncert Filharmonije kazališnog orkestra održao se 7. studenoga 1919. u Velikoj dvorani HGZ-a. Orkestrom je ravnao dirigent i ravnatelj opere Milan Sachs, glazbenik čije je ime tijesno povezano s međuratnim, pa i poslijeratnim djelovanjem Zagrebačke filhar-

⁶⁹ B. ŠIROLA: *Pregled povijesti hrvatske muzike*, 307. Autor u nastavku objašnjava da su »Udruženja jugoslavenskih glazbenika« (*ibid.*), koja su se u novoosnovanoj državi osnivala početkom dvadesetih godina, proizišla iz ideje o suradnji koja se rodila na spomenutom sastanku.

⁷⁰ U ostavštini Dragutina Aranyja čuva se rukopisni dokument *Osnutak filharmonije*, koji je potpisao Arany. Dokument je sastavljen naknadno u stilu zapisnika sa sjednice: za razliku od Zapisnika Zagrebačke filharmonije, koji je očito autentičan dokument koji je postupno nastajao na sjednicama Zagrebačke filharmonije između 1920. i 1927. (o čemu svjedoče i različiti rukopisi zapisničara), ovaj je dokument Arany po svojoj prilici napisao naknadno, tj. po sjećanju. Sadržaj dokumenta donosimo u cjelini: »Skupština članova orkestra Narodnoga kazališta u Zagrebu dne. 21. VIII. 1919. u pokusnoj dvorani Nar. kazališta. Za pročelnika kazališnoga orkestra izabran je Dragutin Arany. On je tim povodom predložio da se osnuje filharmonija pod nazivom 'filharmonija kazališnoga orkestra'. Svoj je prijedlog motivirao time, da je moralna dužnost članova opernog orkestra ispuniti prazninu u kulturnom životu naše metropole, te da se redovito priređuju simfonijski koncerti. Svoj je prijedlog opširno obrazložio sa umjetničkog i sa staleškog gledišta. Radom u filharmoniji pridonijeli bi mnogo umjetničkom razvoju pojedinih članova, kao i cjelokupnoga orkestra, a u materijalnom pogledu poboljšali bi uvjete za život svakom pojedinom članu orkestra podjednako. Taj prijedlog je s oduševljenjem jednoglasno prihvaćen. Povjerenje je pročelniku Drag. Arany-u da u svrhu ostvarenja ovoga zaključka poduzme sve shodne korake. Arany«

⁷¹ Status Filharmonije kazališnog orkestra nije u potpunosti jasan. Iako se u nekoliko navrata spominje »udruga« (»Verein«, Br-ć.: *Die Zagreber Philharmonie, Agramer Tagblatt*, 36 (1921) 128, 2), nisu sačuvani zapisnici, statut ni ostali dokumenti koji bi potvrdili formalno postojanje udruge pod tim imenom. Uspoređujući Filharmoniju kazališnog orkestra i Zagrebačku filharmoniju, Arany i ostali suvremeni kroničari ističu upravo formalnu pravnu osobnost Zagrebačke filharmonije kao temelj samostalnosti orkestra, tj. udruge.

⁷² U tekstu Br-ć.: *Die Zagreber Philharmonie*, 2, ta se godina naziva »probnom godinom« (»Probjahr«).

monije. Sachs je nakon studija violine u Pragu kao mladić postao član Češke filharmonije, što mu je dalo potrebno iskustvo za rad i svojevrstan savjetnički angažman u prvim godinama Zagrebačke filharmonije.⁷³ Na programu prvog koncerta Filharmonije kazališnog orkestra bila je uvertira Lisinskijeve opere *Porin*, Dvořákova *Simfonija iz novog svijeta*, Šeherezada Rimskog Korsakova i simfonijska pjesma *Šarka* Bedřicha Smetane.⁷⁴ No, iako je Filharmonija kazališnog orkestra bez sumnje bila jezgra koja se nakon promjene imena i stjecanja pravnog statusa, tj. po odobrenom statutu, nazvala Zagrebačka filharmonija, ona se još uvijek nije percipirala kao filharmonija, odnosno kao samostalni simfonijski orkestar. Hvaleći izvedbe velikih djela na prvom koncertu Filharmonije kazališnog orkestra, Viktor Novak u kritici objavljenj u *Jutarnjem listu* naglasio je da »nemamo stalne filharmonije – a ni u dogleđno je vrijeme ne ćemo ni imati« i zaključio da »nas je namjera našega opernoga orkestra i njegova vodstva iznenadila i obradovala.«⁷⁵ Na sličnom je tragu i kritika Milana Grafa, violinista i budućeg člana Zagrebačke filharmonije i Zagrebačkog kvarteta, za kojega, zahvaljujući popisu članova Filharmonije kazališnog orkestra otisnutom na poledini programa, znamo da te večeri nije bio na pozornici nego u publici. U kritici naslovljenoj *Prvi filharmonički koncert* objavljenj u *Novostima* Graf naizgled zauzima drugi stav: da se ipak radi o samostalnim filharmonijskim koncertima, stoga i o filharmoniji:

»Prvi filharmonijski koncert! Da smo ga napokon ipak dočekali. Koliko smo pisali o tim koncertima, koliko moljaskali, apelirali na kazalište itd. – no sve to ostade glas vapjućeg u pustinji. No sada ih imademo i Zagreb dobio je konačno ono, što glazbenome životu jednog velegrada podaje glavno obilježje: velike simfonijske koncerte.«⁷⁶

Cinično uspoređujući Filharmoniju kazališnog orkestra s Hrvatskom filharmonijom, autor u nastavku kritike zapravo daje do znanja da Filharmonija kazališnog orkestra nema pravni subjektivitet, nego da se ipak radi o *ad hoc* preimenovanom kazališnom orkestru i time o svojevrсноj međufazi u procesu nastanka Zagrebačke filharmonije:

»Zaista je originalan postanak naše filharmonije. Dulje vremena imademo u našem gradu jedno muzičko društvo, koje se zove 'Hrvatska filharmonija'. Ono imade potvrđena pravila, vrlo lijepo izradjena, obdržavalo je redovito svoje sastanke i sjednice, ukratko sve je bilo tu, samo ne – filharmonijski koncerti. Prije kratkog vremena ali

⁷³ Krešimir KOVAČEVIĆ: Milan Sachs, *Enciklopedija Hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu*, Zagreb: Izdavačko knjižarsko poduzeće Naprijed – HNK Zagreb, 1969, 599.

⁷⁴ Program koncerta čuva se u ostavštini Dragutina Aranyja. Koncert je ponovljen u HGZ-u u nedjelju 30. studenoga 1919. (i taj se program čuva u ostavštini Dragutina Aranyja).

⁷⁵ Dr. V. N. [Viktor NOVAK]: Prvi koncert Filharmonije kazališnoga orkestra (7. XI. 1919.), *Jutarnji list*, 9. studenoga 1919. Hemeroteca Dragutina Aranyja.

⁷⁶ Milan GRAF: Prvi filharmonički koncert, *Novosti*, 9. studenoga 1919. Hemeroteca Dragutina Aranyja.

osnovano je po našem opernom orkestru jedno muzičko udruženje, koje doduše nema takova pravila i sjednice, ali zato priređuje – filharmonijske koncerte!«⁷⁷

I Milan Graf i Viktor Novak u svojim kritikama ističu da je cijena koncerta bila prilično visoka, savjetujući da se koncert ponovi kao matineja uz pristupačne cijene. Cijena ulaznice očito je bila visoka kako bi izvođači dobili što viši honorar i tako dobili motivaciju za nastavak rada. Općenito, financijski je aspekt po svoj prilici bio ključan za proces emancipacije Zagrebačke filharmonije od kazališnog orkestra. Danas ne znamo je li prihode s koncerata, koji očito nisu bili mali, ubirala Uprava HNK-a ili netko iz Filharmonije kazališnog orkestra, no potpuna samostalnost Zagrebačke filharmonije koja je uslijedila godinu dana poslije svakako je predstavljala i financijsku autonomiju u odnosu na kazališnu kuću (moguće je pretpostaviti da se Filharmonija kazališnog orkestra nije mogla samostalno natjecati za financijsku pomoć državnih institucija). Ukupno je Filharmonija kazališnog orkestra priredila tri koncerta i nekoliko repriza istih, a mediji ističu posebno tešku financijsku situaciju nakon trećeg filharmonijskog koncerta koji je bio posvećen domaćim skladateljima. Sljedeće 1920. godine Zagrebačka filharmonija je i službeno osnovana, pri čemu je ključnu ulogu ponovno odigrao Arany.⁷⁸

No, postoji još jedna razlika u percepciji Hrvatske filharmonije s jedne strane te kazališnog orkestra – Filharmonije kazališnog orkestra i konačno Zagrebačke filharmonije s druge na koju treba skrenuti pozornost. Dio domaće javnosti već je ranije percipirao kazališni orkestar, pa tako i Zagrebačku filharmoniju u međuratnom razdoblju kao tuđinski, tj. nehrvatski element. Stoga je Hrvatska filharmonija dočekana kao »ideja umjetničkog ponarogjenja cjelokupnog našeg produktivnog i reproduktivnog muzičkog života« i stoga »sidro [...] spasa, koje treba da našu narodno-umjetničku individualnost otme očitom brodolomu, prema kojem smo dosad makar i nesvjesno zastranili.«⁷⁹ Dobronić je zagrebačku glazbenu scenu, pa i kazališnu kuću i njezin orkestar nazvao »skoro apsolutnom muzičkom tugjinštinom, koja nam tišti cijelu domaju, a osobito naš kulturni centrum.«⁸⁰ To se uklapa u ranija svjedočanstva o kazališnom orkestru kao ansamblu sastavljenom od stranaca, u pravilu Čeha, kao što je sljedeće:

»Kad se je na novo osnivala hrvatska opera,⁸¹ bilo je u orkestru dvanaest Hrvata, danas ih imade samo pet [...]. Čudan je to pojav, da iz orkestra hrvatskog kazališta nestaje sve više Hrvata. Zar su Hrvati zaista posve nesposobni? Nije moguće, ta po celom svijetu ih imade i to baš na glasbeno-pjevačkom polju. [...] Kako saznajemo i kako je to

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ U dijelu o Zagrebačkoj filharmoniji u izvještaju o zagrebačkoj glazbenoj sceni s početka dvadesetih Arany se spominje kao »duša ovog udruženja«. K.: Zagrebački muzički instituti, *Muzički glasnik*, 1 (1922) 3, 4.

⁷⁹ A. DOBRONIĆ: Povodom osnivanja Hrvatske filharmonije, 3.

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ Godine 1909.

već svojedobno bilo iztahnuto, kapelnik Zuna ide sistematski zatim, da što više Hrvata iz kazališta, naročito iz orkestra, iztisne i namjesti sve Čehe.«⁸²

Sličan diskurs, čak i s antisemitskim prizvukom (zbog dominantne uloge Milana Sachsa i velikog broja Židova u orkestru), pratio je Zagrebačku filharmoniju i u međuratnom razdoblju, o čemu će biti riječi u nastavku. U svakom slučaju, iako se ime Zagrebačka filharmonija svakako naslanja na tradiciju orkestrara nazvanih po gradovima (Bečka ili Berlinska filharmonija), činjenica da se u imenima Filharmonija kazališnog orkestra i Zagrebačka filharmonija izbjegla nacionalna odrednica, što kod Hrvatske filharmonije nije bio slučaj, dodatno potvrđuje pretpostavku da Zagrebačka filharmonija dugo nije imala izraženu nacionalnu odrednicu ni hrvatskog ni jugoslavenskog karaktera, za razliku od npr. devedesetih godina, kada se percipira kao element koji »pripada autohtonim značajkama slobodne i neovisne države Hrvatske«.⁸³

3. Zagrebačka filharmonija kao udruga građana. Početni izazovi i mogućnosti

Kraj Prvoga svjetskog rata i južnoslavensko ujedinjenje 1918. bili su povod za svojevrsnu renesansu zagrebačkog glazbenog života i nastanak cijelog niza ansambala.⁸⁴ Sljedeće 1919. godine osnovana je spomenuta Filharmonija kazališnog orkestra, ali i Zagrebački kvartet i Glazbeno društvo intelektualaca, dok 1920. godina predstavlja godinu obnovljene djelatnosti Društvenog orkestra HGZ-a te početnu godinu Muzičke akademije, Oratorijskog zbora župe sv. Marka u Zagrebu i konačno Zagrebačke filharmonije.⁸⁵ Ni Zapisnik Filharmonije koji se čuva u ostavštini Dragutina Aranyja ni novinski članci ne daju jasan odgovor na pitanje zašto

⁸² STARI PRIJATELJ KAZALIŠTA: Može li biti Hrvat – članom orkestra kr. zem. hrvatskog kazališta? *Hrvatska*, 23. ožujka 1912. Hrvatski glazbeni zavod. Zbirka arhivske građe. Osobni fond Dragutina Aranyja.

⁸³ B. BIŠKUPIC: Uvodne riječi, V.

⁸⁴ Moguće je pretpostaviti da se na valu istog poleta osnovala i Beogradska filharmonija. Na mrežnim stranicama Beogradske filharmonije stoji: »Tako je orkestar, sastavljen od muzičara Opere Narodnog pozorišta, nastavnika beogradskih muzičkih škola i nekolicine amatera, 13. juna 1923. godine, održao svoj zvanični koncert pod imenom Beogradska filharmonija.« Danica MAKSIMOVIĆ – Asja RADONJIC: Istorijat: Prvi koraci, Beogradska filharmonija, mrežna stranica <<https://www.bgf.rs/lt/onama/?b=2>> (pristup 19. 3. 2022). Slovenska filharmonija osnovana je 1947, što se može poistovjetiti s osnutkom Državnog simfonijskog orkestra u Zagrebu. Međutim, na mrežnim stranicama Slovenske filharmonije osnutak orkestra nadovezuje se na tradiciju dvaju ranijih glazbenih udruženja: udruženja *Academia Philharmonicorum Labacensis* (1701) i *Philharmonische Gesellschaft*, tj. Glazbenog zavoda (1794). Po toj bi logici, uz jasnu naznaku da je osnovana 1920, Zagrebačka filharmonija svoju tradiciju trebala temeljiti na osnutku HGZ-a i njegova društvenog orkestra 1827. godine, što bi bilo puno ispravnije. Vidi: ***: Orkester Slovenske filharmonije, Slovenska filharmonija, mrežna stranica, <<https://filharmonija.si/filharmonija/orkester/>> (pristup 19. 3. 2022).

⁸⁵ A. GOGLIA: *Orkestralna muzika u Zagrebu*, 34.

je zapravo došlo do potpune emancipacije Zagrebačke filharmonije od HNK-a. Ipak, budući da se kao jedan od prvih podataka u Zapisniku spominje državna subvencija,⁸⁶ a imajući u vidu financijske poteškoće s kojima se susretala Filharmonija kazališnog orkestra, moguće je pretpostaviti da je financijska samostalnost bila presudna za formalni osnutak Zagrebačke filharmonije, pri čemu su subvencije zagrebačkih, a kasnije i beogradskih institucija igrale važnu ulogu. Zapisnik konstituirajuće skupštine Zagrebačke filharmonije »obdržavane dne 3. listopada 1920. u pokusnoj dvorani Narodnog kazališta« donosi sljedeće podatke:

»Odbor bivše 'Filharmonije kazališnog orkestra' sazvaio je skupštinu u svrhu, da na još jačem temelju, nego što je prošle sezone bilo, osnuje 'Zagrebačku filharmoniju'. U 11 ½ sati pr. p. bivši presjednik g. Arany otvara skupštinu, na kojoj se nalaze sami članovi kazališnoga orkestra, pozdravlja prisutne, te uz opširno tumačenje važnog značenja 'Filharmonija' u jednom velegradu, te uz navode i statističke podatke prošlogodišnjeg javnog djelovanja predlaže, da se taj umjetnički rad nastavi i to pod novim naslovom 'Zagrebačka Filharmonija'. Taj novi naslov se usvaja zato, jer se u budućće neće više društvo sastojati isključivo od članova kazališnoga orkestra, već (kako je i u društvenim pravilima predviđeno) i od inih kvalifikovanih civilnih glazbenika. Čita i predlaže da na prihvrat ponovno izradjena pravila, koja su još prošle sezone po bivšem odboru bila odobrena.«⁸⁷

Godinu dana nakon formalnog osnutka Zagrebačke filharmonije objavljena su i *Pravila društva »Zagrebačka filharmonija«* (prije *»Filharmonija kazališnoga orkestra«*). Na unutarnjoj strani korica *Pravila*⁸⁸ Aranyjevim rukopisom napisano je da ih je »izradio Dragutin Arany uz suradnju dir. u. m. Srećka Albini-a,⁸⁹ a po uzoru pravila Bečke filharmonije«. Pravila definiraju svrhu i ciljeve društva,⁹⁰ uvjete članstva, prava i obveze članova i sl., kao i moguće raspuštanje društva – ali i budućnost imovine društva nakon eventualnog raspuštanja.⁹¹ Iako su prvi članovi očito

⁸⁶ »Preds. Arany donosi vijest da je društvu visokom zemalj. Vladom Povjereništvo za prosvjetu i vjere pod brojem ___ dopilana subvencija u iznosu od 50.000 K.« Zapisnik Zagrebačke filharmonije, sjednica od 8. studenog 1920.

⁸⁷ Zapisnik Zagrebačke filharmonije, sjednica od 3. listopada 1920. Osim što je pisan zastarjelim jezikom, rukopis Zapisnika Filharmonije odaje niz pravopisnih pogrešaka imanentnih češkom izvornom govorniku, što svjedoči o prisutnosti stranih, poglavito čeških glazbenika u prvom sastavu Zagrebačke filharmonije.

⁸⁸ Primjerak iz ostavštine Dragutina Aranyja.

⁸⁹ Skladatelj i dirigent Srećko Albini bio je ravnatelj opere HNK-a od 1909. do 1919. Aranyjeva kratica dir. u. m. može se odnositi i na funkciju direktora opere (u miru / u mirovini) i na njegovo zvanje kao dirigenta.

⁹⁰ »Društvo mora davati najmanje dva simfonička koncerta (sa različitim rasporedom) u sezoni.« ***: *Pravila društva »Zagrebačka filharmonija«* (prije *»Filharmonija kazališnoga orkestra«*), Samobor: Tisak Eugena Košaka, 1921, 4.

⁹¹ »Ostaje li nakon pokrića i isplate maksimuma i svih tradžbina još nešto od imovine, to se ima taj ostatak predati poglavarstvu grada Zagreba na korisnosno pupilarno sigurno ulaganje sve dotle, dok se ne osnuje novo društvo sa istom tendencijom, koje onda može zatražiti za sebe ovu imovinu.

bili isključivo svirači, široko postavljena Zagrebačka filharmonija uskoro je u svoje redove primala i građanstvo, kojemu je bilo omogućeno slušanje proba – i to ne samo generalnih nego i separatnih. Ta je praksa uvedena kako bi se publika upoznala s procesom uvježbavanja velikih djela, i to po uzoru na Schönbergove javne probe u Beču.⁹²

Osnutak Zagrebačke filharmonije snažno je odjeknuo u zagrebačkoj javnosti. I mediji i nositelji Filharmonije prepoznali su veličinu trenutka, ali i nužnost potpunog osamostaljivanja od orkestra HNK-a. Zagrebačke novine *Riječ* u crtici koju potpisuje Kd., tj. Kazimir Krenedić istaknule su važnost trenutka i upozorile na potencijalne opasnosti mladog orkestra:

»Ovih je dana, kako je poznato, osnovana ova važna institucija. Ovaj korak orkestralnih članova naše opere srdačno pozdravljamo i nadamo se, da će njihov ozbiljni rad unijeti u našu muzičku reproduktivnu umjetnost novi duh. Kako su oni sada posebno društvo, preporučili bismo im, da izaberu vlastitog kapelnika, koji bi se morao neprestano s njima baviti. Oporni kapelnici ne mogu posvetiti dovoljno pažnje njihovoj studiju. Uputno bi bilo, da 'Z. F.' uredi koncerte na abonament, te da ih sve unaprijed objavi.«⁹³

I u nepotpisanoj kritici objavljenoj pod naslovom *Zagrebačka filharmonija* u *Novostima* od 11. prosinca 1920. jasno stoji da je Zagrebačka filharmonija nastala od Filharmonije kazališnog orkestra i da ju »danas subvencionira vlada«.⁹⁴ U tekstu stoji i sljedeće: »Zasluga je to u prvom redu članova orkestra gg. Fabbri-a⁹⁵ i Aranyja koji su neumornim radom, željeznom voljom, ne žaleći trud radili oko ostvarenja

Ako li se pako ne bi takovo društvo s istom tendencijom u roku od 10 godina u Zagrebu osnovalo ima se ova preostala koristonosno uložena imovina upotrebiti u svrhu potpore za obnemogle članove orkestra 'Narodnog kazališta Kraljevine S.H.S. u Zagrebu' s osobitim obzirom prvenstva na članove osnivače Zagrebačke filharmonije.«^{***}: *Pravila društva »Zagrebačka filharmonija«* (prije »Filharmonija kazališnoga orkestra«), 16. Svakako bi valjalo istražiti je li ova odredba *Pravila* bila presudna za kontinuitet Zagrebačke filharmonije s obzirom na osnutak Državnog simfonijskog orkestra 1948. godine.

⁹² »Um auch erziehend zu wirken, erlaubte man den Zutritt der Mitglieder zu den Proben. Nicht nur zu den General-, sondern auch zu den ersten Analyse-Proben (Streich-, Blech- und Holzblas-Proben), damit den Mitgliedern die Möglichkeit gegeben werde zu sehen und zu hören, wie ein größeres Werk einstudiert wird. Mit einem viel größeren Interesse begleitet er dann die Aufführung selbst. Diese Methode gebraucht Schönberg in Wien mit großartigem Erfolge.« Br-ć.: *Die Zagreber Philharmonie*, 2.

⁹³ Kd [Kazimir KRENEDIĆ]: *Zagrebačka filharmonija, Riječ*, 14. listopada 1920. Hemeroteka Dragutina Aranyja.

⁹⁴ ***: *Zagrebačka filharmonija, Novosti*, 11. prosinca 1920. Hemeroteka Dragutina Aranyja. U tekstu: ***: *Zagrebačka filharmonija, Riječ*, 2. prosinca 1920. Hemeroteka Dragutina Aranyja, u sklopu najave prvoga koncerta od 9. prosinca, također stoji potvrda o vladinoj subvenciji: »Zagrebačka je Filharmonija na temelju lanjskog uspješnog rada, te ovogodišnjeg simfoničkog programa, na koji se je obvezala, primila subvenciju kralj. zemaljske vlade u iznosu od 50.000 kruna.«

⁹⁵ Umberto Fabbri bio je violončelist i jedan od suosnivača Zagrebačke filharmonije i Zagrebačkog kvarteta. Dok je Arany bio predsjednik Zagrebačke filharmonije, Fabbri je obnašao funkciju njezina »artističkog direktora«. Prema riječima nasljednika Dragutina Aranyja, u njihovoj se obiteljskoj ostavštini čuva gradivo iz povijesti Zagrebačke filharmonije, a Fabbri je zadržao gradivo o osnivanju Zagrebačkog kvarteta.

toga pothvata.«⁹⁶ O osnutku Zagrebačke filharmonije izvještavao je i *Kazališni list*, stavljajući unaprijed svojevrstu odgovornost za opstanak društva u ruke domaće publike: »Na općinstvu je da ovo hvale vrijedno nastojanje moralno i materijalno podupre«.⁹⁷ tj. »zemaljska je vlada svojom subvencijom već udarila temelje društvu, a na publici je da mu osigura egzistenciju«.⁹⁸

Nakon formalnog osnutka Zagrebačke filharmonije uslijedio je prvi koncert, koji nije bio nastup filharmonijskog orkestra, nego trija. U Zapisniku Filharmonije stoji da »Arany referira o ponudi 'Československé obce' radi sudjelovanja Filharmonie prigodom 2godišnje obletnice republike Československé. Medjutim sudjelovalo samo trio: g. Arany, Koščica i godj. Holubova«.⁹⁹ Ta se praksa očito pokazala uspješnom, pa je Arany na sjednici odbora Zagrebačke filharmonije od 10. studenoga 1920. predložio »da bi se stvorile razne koncertne skupine različitih glazbala, tako da se može češće nastupiti na koncertni podij, te time jačati interes za društvo. Na primjer: gudalačko kvartetto, skupine limenich glazbala i t. d.«.¹⁰⁰

Prvi orkestralni koncert Zagrebačke filharmonije trebao se održati 13. studenoga, dakle nešto više od mjesec dana nakon formalnog osnutka. Zapisnik Filharmonije svjedoči o tome da se koncert dvaput odgađao: prvi put na 24. studenoga »ješto nije dovoljno uvježban«¹⁰¹ i drugi put na 9. prosinca, kada se i održao, zbog »napornih pokusa za operu Manon, te usljed izbora za konstituantu«.¹⁰² Na istoj je sjednici dogovorena razdioba vladine subvencije među članovima, i to »po členu 250 K mjesečno«.¹⁰³ Prvim koncertom Zagrebačke filharmonije ravnao je Milan Sachs. Na programu koncerta održanog 9. prosinca 1920. u Velikoj dvorani HGZ-a našle su se sljedeće skladbe: uvertira opere *Tomislav* Srećka Albinija, Beethovenova Peta simfonija u c-molu te dvije simfonijske pjesme: *Don Juan* Richarda Straussa i *Vltava* Bedřicha Smetane. Zbog velikog interesa publike koncert je ponovljen 13. prosinca 1920. »uz sniženu cijenu ulaznica«,¹⁰⁴ a zapisnik sjednice održane dan poslije svjedoči o zahvali »skladatelja Sr. Albinia, te engleskog, ruskog poslanika, te konačno predstojnika za prosvjetu i vjere g. Bazala«. Brzo se ispostavilo da novoosnovani orkestar treba adekvatnu dvoranu jer Velika dvorana HGZ-a, u kojoj su se održala tri koncerta Filharmonije kazališnog orkestra i prvi koncert Zagre-

⁹⁶ ***. Zagrebačka filharmonija, *Novosti*, 11. prosinca 1920.

⁹⁷ ***. Zagrebačka filharmonija, *Kazališni list*, 1 (1920) 6, 4.

⁹⁸ ***. Prvi koncert zagrebačke filharmonije, *Kazališni list*, 1 (1920) 10, 5.

⁹⁹ Zapisnik Zagrebačke filharmonije, sjednica od 1. studenoga 1920. Radi se o violončelistu Viktoru Koščici i harfistici Lujzi Holub.

¹⁰⁰ Zapisnik Zagrebačke filharmonije, sjednica od 10. studenoga 1920.

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² Zapisnik Zagrebačke filharmonije, sjednica od 13. studenoga 1920.

¹⁰³ »Zaključak: Član koji se obveže sudjelovati sa Zagreb. Filharm. dobiva od zemaljske subvencije mjesečnu svotu od 250 K, koja se sada ima isplatiti za 2 mjeseca – listopad i studeni = 500K.« Zapisnik Zagrebačke filharmonije, sjednica od 13. studenoga 1920.

¹⁰⁴ Zora VERNIĆ: *Koncerti, Jugoslavenska obnova – Njiva*, 31. prosinca 1920. Hemeroteca Dragutina Aranyja.

bačke filharmonije, nije akustički i prostorno odgovarala potrebama Filharmonije. Ta je primjedba prisutna već u jednoj od kritika nakon prvog koncerta Zagrebačke filharmonije, a pitanje dvorane pratit će Filharmoniju tijekom cijelog međuratnog razdoblja, pa i poslije:

»Ako bi iza ovog lijepoga koncerta naše Filharmonije bilo još što da se poželi, to bi jedino bio *pium desiderium*, da nam Zagreb u doglednu vremenu dobije za koncerte ovoga kalibra opsežniju i – budimo iskreni – akustičniju dvoranu, onako nešto, kao što je, primjerice, Victoria Hall u Ženevi.«¹⁰⁵

Međutim, proces emancipacije od kazališne kuće nije tekao tako jednostavno čak ni nakon što se Zagrebačka filharmonija i formalno osamostalila.¹⁰⁶ Dokaz je tomu vrlo kritički intoniran tekst *Muzičke fragmentarne dijagnoze*,¹⁰⁷ koji potpisuje Prof. C–ć, tj. skladatelj i kritičar Josip Canić. Očito izvrsno upućen u europske glazbene smjernice, Canić je nakon prvog koncerta Zagrebačke filharmonije zaključio da o filharmoniji kod nas ni izdaleka ne može biti riječi jer se radi o preimenovanom kazališnom orkestru vrlo skromnih izvođačkih mogućnosti. Kritika koju potpisuje Canić nije ni najmanje zlonamjerna: dapače, autor u tekstu na dvama mjestima hvali inicijativu mladih organizatora, spominjući »malu četvu ambicioznih instrumentalista« i »simpatičnog mladog predsjednika«¹⁰⁸ (Aranyja). Dobro informiran kritičar britkoga pera zaključuje da je orkestar koji je nastupio u Velikoj dvorani HGZ-a 9. prosinca 1920. zapravo kazališni orkestar kojemu on – a očito i njegovi istomišljenici – ne bi zamjerali nisku razinu izvođačke sposobnosti da i dalje nosi staro ime. No Canić u Aranyjevoj inicijativi ipak vidi korak prema ozbiljnom filharmonijskom orkestru koji će biti jedan reprezentativan simfonijski orkestar novoosnovane države pod imenom »Prva jugoslavenska filharmonija«.¹⁰⁹

Osim toga, i prva prilika za turneju pokazala je koliko je Zagrebačka filharmonija bila ovisna o kazališnoj kući. Već u veljači 1921. započeli su dogovori oko koncerta s prvim gostujućim dirigentom, Beograđaninom s američkom adresom Alexanderom Savineom (Beograd, 1881. – Chicago, 1949), koji je izrazio interes da ravna novoosnovanim orkestrom, no uz mogućnost da Zagrebačka filharmonija s istim programom nastupi u Beogradu. Članovi Filharmonije po navedenom su se

¹⁰⁵ M. P.: Koncert Zagrebacke filharmonije, *Obzor*, 11. prosinca 1920. Hemeroteka Dragutina Aranyja.

¹⁰⁶ Zapisnik Zagrebačke filharmonije svjedoči o tome da su više od pola godine nakon osamostaljenja od kazališne kuće postojali prijedlozi o »prelazu Filharmonije u ruke kazališne uprave, dotično vlade«. Očito je samostalna organizacija orkestra bila prevelik zalogaj za same glazbenike, pa je povrtak u matičnu instituciju djelovao kao moguće rješenje. Na drugom mjestu Zapisnika spominje se »eventualno preuzeće Filharmonije u državne ruke, dotično u ruke kazališne uprave«.

¹⁰⁷ Prof. C–ć [Josip CANIĆ]: Muzičke fragmentarne dijagnoze. Simfonički koncertat, *Trgovac*, 16. i 18. prosinca 1920. Hemeroteka Dragutina Aranyja.

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ *Ibid.*

pitanju 17. veljače 1920. sastali s ravnateljem opere Milanom Sachsom. U Zapisniku Filharmonije stoji da »gosp. ravnatelj odgovara da sličnu mogućnost može pružiti samo zemaljska vlada u formi naloga kazališnoj upravi, jer kazalište nemože biti više dana bez opernog orkestra« te da »radi koncerta u Beogradu nemože g. ravnatelj Sachs dati sam nikako pozitivan odgovor, jer ta stvar treba da dođe na sjednicu kaz. uprave«. ¹¹⁰ Milan Sachs prebacio je odgovornost na višu razinu, a članovi Zagrebačke filharmonije ipak nisu mogli iskoristiti mogućnost prve turneje. ¹¹¹

Zapisnik Filharmonije sa sjednice održane 12. prosinca 1921. sadrži još jedan dokaz o nesamostalnosti, tj. potpunoj ovisnosti Zagrebačke filharmonije o HNK-u. Naime, na upit Osječke filharmonije da im posudi notni materijal za nastupe Zagrebačka filharmonija je morala odgovoriti da su sve note koje koristi vlasništvo središnje zagrebačke kazališne kuće, pa je ta institucija prava adresa za posudbu nota. Ipak, uprava Zagrebačke filharmonije odgovorila je da će se založiti za to da osječki orkestar dobije traženi notni materijal. Bez obzira na prihode i subvencije, orkestar očito još neko vrijeme nije imao vlastitih nota i instrumenata. ¹¹² Čak i u Zapisniku Filharmonije od 9. siječnja 1926. stoji da »je Filharmonija još sada prisiljena služiti se instrumentima, pultovima, notnim materijalom kazališta«.

Ranije spomenuta negativno intonirana kritika koju potpisuje Prof. C-ć očito je bila iznimka u nizu brojnih sačuvanih tekstova koji se nalaze u Aranyjevoj hemeroteci, a koji prikazuju recepciju Zagrebačke filharmonije u prvim godinama postojanja. Orkestar je 7. ožujka 1921. u spomen 150. godišnjice rođenja organizirao »Beethovenovo veče«, a na programu su bila djela *Leonora br. 3*, Koncert za klavir i orkestar u G-duru i Peta simfonija. Filharmonijom je ravnao Milan Sachs, a u solističkoj ulozi nastupila je Antonija Geiger-Eichhorn. ¹¹³ U kritici koju potpisuje Milan Graf prvi se put ističe i knjižica uz koncert:

»NB. Filharmonija izdala je prigodom svoje Beethovenске večeri ukusno opremljenu knjižicu o životu i radu Beethovena. Hvale vrijedni početak, koji – nastavi li filharmonija sa svojim edicijama – nadopunjuje njihov umjetnički rad i na muzičko-literarnome polju.« ¹¹⁴

Krajem sezone 1920/1921. Filharmonijom je ravnao i spomenuti dirigent Savine, koji je s orkestrom nastupio 5. travnja 1921. ¹¹⁵ Kazimir Krenedić napisao je u

¹¹⁰ Zapisnik Zagrebačke filharmonije, sastanak od 7. veljače 1921.

¹¹¹ Nakon propalog pokušaja organizacije prvog gostovanja Zagrebačke filharmonije u Beogradu uslijedio je također isprva propali pokušaj nastupa u Karlovcu u proljeće 1921. Koncert se odvio 15. listopada 1921. i zabilježen je kao prvo gostovanje Zagrebačke filharmonije izvan Zagreba.

¹¹² To potvrđuje i tekst Br-ć.: Die Zagreber Philharmonie, 2.

¹¹³ ***: Beethovenovo veče Zagrebačke filharmonije, *Narodna politika*, 2. ožujka 1921. Hemeroteka Dragutina Aranyja.

¹¹⁴ Milan GRAF: IV. koncert Zagrebačke filharmonije, *Novosti*, 9. ožujka 1921. Hemeroteka Dragutina Aranyja.

¹¹⁵ Nešto je kasnije sa Zagrebačkom filharmonijom trebao nastupiti tada već svjetski poznati Zlatko Baloković, no pregovori o zajedničkom nastupu su propali jer je Baloković tražio da mu se isplati 50

Jutarnjem listu da je Zagrebačka filharmonija »zvučila [...] kao da igra preko stodeset igrača, a zajednička igra bila je do krajnjih granica izgledjena«. ¹¹⁶ Uspjeh je bio tim veći što je pred orkestrom prvi put stajao maestro koji je »dirigovao londonskom, berlinskom, züriškom, leipciškom, češkom itd. filharmonijom«, pa ne iznenađuje zaključak da je skladatelj »razvio iz našeg orkestra sistematski crescendo, s kojim se još nijesu naši kapelnici pozabavili«. ¹¹⁷ To je motiviralo autora kritike da zaključi tekst rečenicom: »Ne bi li bilo zgodno, da nam A. Savine izvede koju Brucknerovu ili Mahlerovu simfoniju?« Rezime prve godine djelovanja bio je sljedeći: Zagrebačka filharmonija je krajem kolovoza 1921, dakle nakon jedne sezone postojanja, imala »45 izvršujućih i 6 novo prijavljenih (članova), 3 su otišli iz Zagreba, 1 nastupio vojnu službu, 1 umro«. ¹¹⁸ Tijekom prve sezone djelovanja Zagrebačka filharmonija je, osim kazališnih prostorija u kojima su se održavale probe orkestra, počela koristiti i uredske prostorije u Gundulićevoj ulici br. 22 na 2. katu (u Zapisniku Filharmonije, sjednica od 1. rujna 1921, stoji da je iz budžeta Zagrebačke filharmonije plaćana najamnina za spomenute prostorije).

Drugu sezonu postojanja, 1921/1922, Zagrebačka filharmonija je započela svojom prvom turnejom, koja se odvila u Karlovcu. Vijest da u njihov grad uskoro dolazi veliki orkestar donijele su novine *Narodni glas Karlovca* u izdanju od 1. listopada 1921:

»Kako doznajemo, uspjelo je sklonuti zagrebačku filharmoniju, da priredi u Karlovcu koncert. Ovo je za naš grad jedan prvorazredni umjetnički događaj. Orkestar filharmonije broji 60 glazbenika, te će doći u Karlovac u potpunom broju. Ovo će biti uopće prvi koncert zagrebačke filharmonije u provinciji, a da se je obzirom na silne troškove uopće moglo pomisliti na izvedbu ovog koncerta, zasluga je našeg gradskog zastupstva, koje je u tu svrhu na zadnjoj sjednici votiralo subvenciju od 4000 K. Orkestrom ravnat će prvi kapelnik zagrebačke opere g. Milan Sachs. Koncert biti će u subotu dne 15. listopada. Program koncerta javit ćemo naknadno, a naše općinstvo upozorujemo već sada na taj rijetki užitak, do kojeg teško dolaze i mnogo veći gradovi od Karlovca. Treba da dupkom napunimo dvoranu i time se pokažemo dostojni počasti, koju nam pruža najveći orkestar naše države prvim svojim posjetom.« ¹¹⁹

% dobiti s koncerta, na što orkestar nije mogao pristati. (Zapisnik Zagrebačke filharmonije, sjednica od 1. rujna 1921).

¹¹⁶ Kd. [Kazimir KRENEDIĆ]: Koncerat Zagrebačke filharmonije (5. IV. 1921), *Riječ*, 6. travnja 1921. Hemeroteca Dragutina Aranyja.

¹¹⁷ *Ibid.*

¹¹⁸ Zapisnik Zagrebačke filharmonije, sjednica od 28. kolovoza 1921. Preminuli član Filharmonije bio je Franjo Vojtěchovský, koji je umro u proljeće 1921. Zanimljivo je da je, bez obzira na financijske poteškoće, uprava Zagrebačke filharmonije odlučila udovici pokojnika dati jednokratnu pomoć od 800 K, dakle više od tromjesečnog iznosa honorara svirača (Zapisnik Zagrebačke filharmonije, sjednica od 2. travnja 1921).

¹¹⁹ ***: Koncert zagrebačke filharmonije u Karlovcu, *Narodni glas Karlovca*, 1. listopada 1921. Hemeroteca Dragutina Aranyja.

Osim toga, Zagrebačka filharmonija je 6. veljače sljedeće 1922. godine prvi put nastupila u netom podignutoj dvorani Music-Hall u Nikolićevoj, tj. Teslinoj ulici 7 u Zagrebu, na mjestu na kojem je danas smješteno Zagrebačko kazalište mladih. Koncert je zbog velikog interesa publike ponovljen 17. veljače, a Music-Hall uskoro će postati središnje mjesto održavanja filharmonijskih koncerata, u prvom redu nedjeljnih matineja. Matineje koje je orkestar organizirao u tada najvećoj zagrebačkoj dvorani činile su prvi pretplatnički ciklus Zagrebačke filharmonije:

»Kako je već bilo javljeno priredjivat će Zagrebačka Filharmonija ove sezone nedjeljne matineje u dvorani Music-Halla. Dvadeset matineja dat će se u abonmanu. Za abonente koji pristupe kao članovi Filharmonije (upisnina 40, članarina 80 kruna) stajat će sjedala za pojedine matineje od 14 do 44 kruna. Za nečlanove Filharmonije bit će cijene predbrojke nešto više, a dnevne cijene bit će znatno više od abonentske kvote po pojedinoj matineji. Predbojke, zajedno s upisninom i godišnjom članarinom plaćat će se u dva obroka, tako da će i neimućniji slojevi moći da se aboniraju.«¹²⁰

No već sljedeće godine za mladi su orkestar nastupili novi problemi. Stanka koju je Zagrebačka filharmonija imala u drugoj polovici 1922. godine bila je prva u nizu kriza koje će pratiti orkestar u međuratnom razdoblju. Zapisnik Filharmonije (sjednica od 14. rujna 1922) svjedoči o »teškoj krizi, koju su članovi filharmonije prebrodili u prošlim praznicima prigodom spora orkestra sa upravom Narodnoga Kazališta«.¹²¹ Spor s kazališnom Upravom vjerojatno je bio razlog zbog kojega je uprava Filharmonije potražila drugi prostor za nastupe – i našla ga u Music-Hallu. Zapisnik donosi podatak o tome da se »pogodba između Zagrebačke filharmonije i 'Janje d. d. u Zgbu',¹²² koju je ishodio predsjednik, prima [...] sa velikim zadovoljstvom na znanje, te se odobrava njegov nacrt ugovora. Prema tome će trajati koncertna sezona 7 mjeseci, a predviđeno je 20 matineja u abonomanu.«¹²³ Koliko je sezona 1922/1923. bila uspješna (matineje u Music-Hallu održavale su se u pravilu svake nedjelje) pokazuje činjenica da je te godine članovima Zagrebačke filharmonije isplaćena »uskrsna nagrada« u iznosu od 1500 K.¹²⁴ Međutim, nova kriza uslijedila je u sezoni 1924/1925, u kojoj je Zagrebačka filharmonija u suradnji s Hrvatskim pjevačkim društvom »Lisinski« izvela samo Beethovenovu *Missu solennis*, tj. u kojoj nije imala vlastitu koncertnu sezonu. Dodatan udarac na Zagrebačku filharmoniju uslijedio je kada je uprava HNK-a zaprijetila ponovnim pokretanjem

¹²⁰ ***: Matineja Zagrebačke filharmonije, *Obzor*, 12. listopada 1922. Hemeroteka Dragutina Aranyja.

¹²¹ Zapisnik Zagrebačke filharmonije, sjednica od 14. rujna 1922.

¹²² Dvorana Music-Hall izgrađena je kao svojevrsan dodatak gostionice Janje, a njezin je vlasnik Stjepan Slivnjak inicirao gradnju dvorane. Za više informacija o okolnostima izgradnje dvorane Music-Hall vidjeti: Domagoj MARIĆ: Sto godina zagrebačkog Music-Halla, *Vijenac*, 29 (2021) 714-16, 14-15.

¹²³ Zapisnik Zagrebačke filharmonije, sjednica od 14. rujna 1922.

¹²⁴ Zapisnik Zagrebačke filharmonije, sjednica od 27. ožujka 1923.

samostalnih simfonijskih koncerata kazališnog orkestra, što bi označilo i faktički kraj Zagrebačke filharmonije. Zapisnik Filharmonije sa sjednice od 10. siječnja 1926. navodi sljedeće:

»Uprava je Nar. kazališta već nekoliko sezona pridržavala sebi ugovorom pravo da priređuje simfonijske koncerte, no tim se pravom nije dosada poslužila na štetu filharmonije. Ove pak sezone dolazi do apsurdna: iako je naime nama sa strane kazališne uprave izričito zajamčeno, da se ona ne će pačati u simfonijske koncerte, ipak dolazi do ultimatum, u kojem uprava traži od Filharmonije, neka započne raditi ili će se – u protivnom slučaju – ostvariti simf. koncerti u okviru priredaba Nar. kazališta. [...] Provedbom spomenute namjere zadao bi se smrtni udarac Filharmoniji kao instituciji, jer bi time došli do apsurdna, što bi isto tijelo pod drugim naslovom konkuriralo samo sebi.«¹²⁵

Ovisnost o središnjoj zagrebačkoj kazališnoj kući završit će tek nakon Drugoga svjetskog rata, kada Zagrebačka filharmonija prestaje djelovati kao udruga građana i započinje aktivnosti vezane uz bitno veće državne donacije od onih koje je uživala u međuratnom razdoblju.

Drugi važan aspekt djelovanja Zagrebačke filharmonije u međuratnom razdoblju percepcija je orkestra kao tuđinskog elementa u zagrebačkoj sredini, o čemu je već bilo riječi u radu. Nakon što su u sastavu kazališnog orkestra do raspada Monarhije dominirali glazbenici drugih naroda pod habsburškom krunom, napadi koji su uslijedili u međuratnom razdoblju odražavali su duh nadolazećeg vremena iz četrdesetih godina. Tako je skladatelj i glazbeni kritičar Zlatko Grgošević već 1926. u tjedniku *Narodno djelo* objavio dva antisemitski obojena teksta u kojima se obrušio na aktivnost Zagrebačke filharmonije. Kritizirajući rad Filharmonije nakon ostvarenja državne subvencije »pod uvjetom da na svakom nastupu iznesu i po koje domaće djelo«, Grgošević ocjenjuje Aranyja i Fabbrija kao »dva tudjinca« i naglašava sljedeće:

»U posljednje su vrijeme započeli vježbama za prvi novi nastup, odabravši simfoniju bečkoga židova Mahlera (dirigent g. Sachs), kao pozdravno djelo za svoje uskrisenje. Iz toga se vidi da vodstvu ›Filharmonije‹ nije stalo do širenja slavenske i jugoslavenske muzičke kulture, nego da su po srijedi trgovački interesi, koji pogoduju željicama zagrebačke židovske publike. [...] Misle li pomenuta gg.,¹²⁶ da će jugoslavenski kompozitori i dalje trpjeti organiziranu tuđinsku propagandu (židovsku!) u simfonijskim koncertima, za koje naša država doprinosi subvenciju, a naša publika plaća ulazninu?«¹²⁷

No, za razliku od kraćeg teksta objavljenoga 21. veljače 1926, Grgošević se mnogo eksplicitnije obrušio na vodstvo Zagrebačke filharmonije u članku *Na adre-*

¹²⁵ Zapisnik Zagrebačke filharmonije, sjednica od 10. siječnja 1926.

¹²⁶ Dragutin Arany i Umberto Fabbri.

¹²⁷ Zlatko GRGOŠEVIĆ: Pitanje naših simfonijskih koncerata. »Zagrebačka Filharmonija«, *Narodno djelo*, 1 (1926) 3, 4.

su »Zagrebačke Filharmonije« od 18. travnja 1926. Autor u uvodu govori o »nejugoslavenskom muzičkom radu« Zagrebačke filharmonije i »izvjesnim koncepcijama muzičarima izraelit. konfesije« te naglašava da tekst nije sastavio »iz razloga anti-semitskih, nego iz potrebe ustanovljenja Istine, koja je osnova svake, pa i židovske religije«. Analizirajući programe prvih 74 koncerata Zagrebačke filharmonije, Grgošević donosi zaključak o »forsiranju muzičara izraelita«:

»Od 74 nastupa 'Zagrebačke filharmonije' otpada 32 nastupa na dirigenta g. Milana Sachsa, češkog izraelitu. K tome treba dodati još 2 njegova nastupa u zajednici s drugim dirigentom. [...] Između 12 dirigenata, koji su 74 puta upravljali 'Filharmonijom', g. Milan Sachs odnosi znatan rekord: 32 naprama 42 nastupa. To je jasno propagiranje jednoga dirigenta (u ovom slučaju izraelita), na štetu naših ostalih dirigenata, rođenih i odgojenih u ovoj domovini. Nadodam li, da je g. Sachs izveo samo 8 domaćih autora (11 puta), od kojih su bila trojica izraelite (5 puta); preostaje za ostalih 5 domaćih autora samo 6 izvedbi. [...] Čemu daje naša država toj instituciji veće subvencije? Zar za to da se plaćaju visoki honorari židovskim muzičkim gostima, dok se nijedan domaći autor (u koliko se uopće izvodi) ne honorira nikako? Zar mi nemamo i drugih dirigentata osim g. Sachsa? [...] Zar moraju dva tuđinca, Mađar i Talijan, da upravljaju sudbinom naše simfonijske muzike i naših muzičara?«¹²⁸

Grgošević zaključuje tekst zlogukim tonom i riječima: »Neka zapamte oni, koji nam davaju kulturni šamar, da i za takav rad ima sud: Sud naroda kojemu se čini nepravda, a taj će biti težak. Još nije tu, ali dolazi...!«¹²⁹ Citirani zaključak dobiva drugi smisao imamo li u vidu Grgoševićev karijerni rast nakon 10. travnja 1941.¹³⁰

Nešto blaži, no iz današnje perspektive jednako politički nekorektan diskurs u svojim memoarima upotrebljava Ivan Brkanović. Radi se o poglavlju *Osnivanje Kluba hrvatskih kompozitora, sukob sa Zagrebačkom filharmonijom*. Opisujući događaje s kraja 1936. i početka 1937, kada je osnovan Klub hrvatskih kompozitora, Brkanović navodi da su kompozitori iz navedenoga kluba došli u snažan sukob sa Zagre-

¹²⁸ Zlatko GRGOŠEVIĆ: Na adresu »Zagrebačke Filharmonije«, *Narodno djelo*, 1 (1926), 11, 7.

¹²⁹ Ispod drugog citiranog Grgoševićeva teksta stoji opaska uredništva: »Štampamo ovo na naročitu želju našega saradnika g. Grgoševića, kojega su gg. Arany i Fabbri utužili radi njegove kritike o radu 'Zagrebačke filharmonije' u našem listu od 21. II. o. g. G. Grgošević u ovom članku iznosi statističke podatke na osnovu svijju programa 'Z. F.', koji dokazuju da se jugoslavenskim muzičarima doista nije posvećivala osobita pažnja. Naš muzički saradnik imade spisak jugoslavenskih orhestralnih djela koja uopće nisu još ni izvedena, a koja po logičnom zaključivanju imaju pravo da dođu do riječi, pored tolikog broja nejugoslavenskih djela. Taj ćemo spisak objaviti, kad sud kaže svoju.« (Nije poznato je li Grgoševićev spisak objavljen u nekom od sljedećih brojeva *Narodnog djela*).

¹³⁰ Opisujući događaje »u Velikom tjednu o Uskrsu 1941. godine«, Ivan Brkanović u *Sjećanjima* kaže da je ugledao »kako motorizirani njemački vojnici jure Jelenovačkom šumom vjerojatno zauzimajući važne stratejske točke grada«. U tom kontekstu ističe ulogu Zlatka Grgoševića, koji je, »kad se nitko nije mogao snaći«, postao »predstojnik za prosvjetu i kulturu kome je bila povjerena reorganizacija ustanova koje potpadaju pod gornji naslov«. Ivan BRKANOVIĆ: *Sjećanja*, Zagreb: HDS, Cantus, 2006, 127-128.

bačkom filharmonijom: »Filharmonija je odbijala u svojim programima dati mjesta kojem našem tada suvremenom orkestralnom djelu, s obrazloženjem da ona nije subvencionirana za takav rad, a da ni koncertna publika za takvo što nije zainteresirana, pa joj stoga Filharmonija neće nametati takva djela.«¹³¹ Citirajući brojne onodobne novinske natpise, Brkanović navodi da je pozicija Kluba hrvatskih kompozitora bila oslabljena s obzirom na to da su Krešimir Baranović i Božidar Kunc »po nalogu masonske lože«¹³² istupili iz Društva. I Brkanović koristi oštru retoriku pri opisivanju vodstva Zagrebačke filharmonije, aludirajući po svoj prilici na Aranya i Fabbrija:

»Nevolja je htjela da se to odigravalo neposredno prije drugog svjetskog rata, pa su ti trgovci mešetari i izrabljivači nakon rata ispali kao žrtve 'nenarodnih režima' iako se to, kako rekoh, odvijalo u vrijeme političke krize velikosrpskih hegemonističkih vlada. Razvili su svoj 'internacionalistički barjak' i pomogli nekim samozvanim 'genijima' da prirodni tok hrvatske muzike skrenu u svoje vode i prisile ga da u bespuću tapka kocacima poražene, degenerirane Evrope.«¹³³

Percepcija Zagrebačke filharmonije kao stranog elementa bila je, uz nesamostalnost i ovisnost o središnjoj zagrebačkoj kazališnoj kući, jedna od središnjih karakteristika djelovanja orkestra u međuratnom razdoblju. Međutim, bez obzira na sve izazove s kojima se Zagrebačka filharmonija suočavala tijekom prvih nekoliko godina postojanja, razdoblje rane povijesti orkestra možemo smatrati ključnim za nastavak djelovanja, kako u međuratnom razdoblju, tako i nakon njega. Kao jedan od krucijalnih uspjeha koje je orkestar ostvario dvadesetih i tridesetih godina prošloga stoljeća svakako valja istaknuti hrvatsku praizvedbu Beethovenove *Misse solemnis* 13. prosinca 1924. s Hrvatskim pjevačkim društvom »Lisinski« pod ravnanjem Krešimira Baranovića. Drugu izvedbu od 17. prosinca iz publike je pratio i skladatelj Paul Hindemith, koji je zbog gostovanja sa svojim kvartetom boravio u Zagrebu, nakon čega se izrazito pozitivno očitovao o kvaliteti izvedbe.¹³⁴ Kao velike uspjehe međuratnog razdoblja treba navesti i integralnu izvedbu Beethovenovih simfonija 1926. i 1927. u povodu stote obljetnice skladateljve smrti i konačno

¹³¹ I. BRKANOVIĆ: *Sjećanja*, 87.

¹³² I. BRKANOVIĆ: *Sjećanja*, 91.

¹³³ I. BRKANOVIĆ: *Sjećanja*, 95.

¹³⁴ U tekstu *L. Missa solemnis* stoji: »Drugoj izvedbi velebnoga remekdjela prisustvovao je uvaženi njemački kompozitor g. Paul Hindemith sa ostalim članovima svojega kvarteta, gg. L. Amar, W. Caspar i Rudolf Hindemith. Gosti formulirali su svoj interesantan i mjerodavni sud o izvedbi ovako: 'Bili smo pozvani, da na naše slobodno veče pribivamo izvedbi Misse solemnis. Htjeli smo ostati samo kratko vrijeme, ali ostali smo do konca. Zbor pjevao je prekrasno (herrlich), izvedba je bila sjajna (wunderbar). Koliko velikih gradova može Zagrebu da zavidja za takav zbor i takvoga dirigenta! Želimo i nadalje svaki uspjeh – i zahvaljujemo srdačno'.« ***: *L. Missa solemnis*, *Obzor*, 18. prosinca 1924. Državni arhiv u Zagrebu. Fond Hrvatskoga pjevačkog društva »Lisinski« (HR-DAZG-799): Album II (tiskovina, uvez, sig. 17).

koncert Zagrebačke filharmonije od 14. listopada 1938. kojim je ravnao Bruno Walter – najveće dirigentsko ime s kojim je Filharmonija nastupila do izbijanja Drugoga svjetskog rata.¹³⁵

Zaključak

Povijest Zagrebačke filharmonije, jednog od stupova hrvatske glazbene baštine, izrazito je zanimljiva, ali još uvijek prilično neistražena. Zagrebačka filharmonija je kao važan čimbenik zagrebačkoga glazbenog i kulturnog života, barem u posljednjih tridesetak godina, u većoj mjeri bila svojevrsna perjanica nacionalne kulture nego predmet muzikoloških istraživanja, što je rezultiralo diskursom inaurguriranim u monografiji iz 1996, u kojem dominira pogrešno postavljena teorija o 1871. kao godini osnutka ansambla. Analizom relevantnih dokumenata, tj. dekonstrukcijom prigodničarskog diskursa koji veliča orkestar dajući mu pritom pola stoljeća dužu povijest nego što ona zapravo jest, razotkrila se zanimljiva i dinamična rana povijest orkestra, koja, bez obzira na »temelj na kojem će izrasti Zagrebačka filharmonija«, ipak započinje 1920. godine. Uvid u arhivsko gradivo iz ostavštine Dragutina Aranyja nije samo potvrdio poznat i do 1996. općeprihvaćen podatak da je Zagrebačka filharmonija osnovana 1920. i tako naizgled umanjio važnost ansambla nego je i razotkrio neke dosad nepoznate događaje koji neupitno idu u prilog važnosti našeg središnjeg orkestra. Ne računajući spornu monografiju, hrvatski muzikolozi nisu prihvatili teoriju o 1871. godini kao ishodištu Zagrebačke filharmonije, no ona je ipak zaživjela nametnuvši se u javnom prostoru osobito tijekom 2021. godine, kada je orkestar »obilježavao 150. godišnjicu postojanja«. Iako su okrugla obljetnica i pogrešno konstruirana povijest možda i pridonijele vidljivosti orkestra tijekom 2021. godine, Zagrebačka filharmonija kao institucija izgubila je na svojoj vjerodostojnosti i autentičnosti u upućenim krugovima, nanijevši tako nepotrebnu štetu ugledu koji su Dragutin Arany, Umberto Fabbri, Milan Sachs i dr. marljivo gradili.

S druge strane, ne treba kriti činjenicu da se Zagrebačka filharmonija razvila iz kazališnog orkestra, no u razdoblju koje možemo nazvati prapočetcima orkestra nijednom datumu ne treba davati prekretnički značaj. Kao ključni događaj za osnutak Zagrebačke filharmonije 1920. godine svakako valja istaknuti Simfonijski koncert mladih hrvatskih skladatelja iz veljače 1916. godine. Osim na zainteresiranoj publici koja je u njemu mogla uživati u trima navratima unutar tjedan dana, koncert je ostavio veliki trag i na organizatorima, odnosno izvođačima. Nedvojbeno ustvrdivši da Zagreb nema filharmoniju, zagrebačka glazbena kritika poslala je jasnu poruku da javnost očekuje nastavak i da veliki naboj koji je publika doživje-

¹³⁵ S. MIKLAUŠIĆ-ĆERAN – A. ZUBOVIĆ: Kronologija koncerata u Zagrebu, 103-119.

la u veljači 1916. u HNK-u ne smije nestati. Ideja o osnutku stalnog simfonijskog orkestra, odnosno filharmonije zaživjela je, i to na dvjema razinama: skladateljsko-organizatorskoj, koja ju je implementirala u načela društva Hrvatska filharmonija, i izvođačkoj, koja je, potaknuta praktičnim nedostatcima Hrvatske filharmonije, iskoristila prazan prostor i godinu dana poslije osnovala Filharmoniju kazališnog orkestra. Iako je budućnost pripala drugoj inicijativi, koja se 1920. godine pod imenom Zagrebačka filharmonija i formalno osamostalila od kazališnog orkestra, pogrešno bi bilo smatrati da Hrvatska filharmonija nije dala svoj doprinos razvoju Zagrebačke filharmonije. Filharmonija koju je osnovao Dragutin Arany 1920. zapravo je objedinila ustrojstvenu praksu i ideju Hrvatske filharmonije iz 1918. i praktično iskustvo Filharmonije kazališnog orkestra iz 1919.

Po čemu se Zagrebačka filharmonija iz 1920. godine razlikovala od ranijih samostalnih simfonijskih koncerata kazališnog orkestra? U prvom se redu radi o pravnom položaju (Arany se, vjerojatno radi financijske samostalnosti, odlučio na potez osamostaljivanja orkestra od HNK-a). Kao jedan od glavnih argumenata za osnutak samostalne Zagrebačke filharmonije ističe se da svirači u orkestru nisu bili samo članovi kazališnog orkestra (za razliku od Filharmonije kazališnog orkestra) nego i vanjski suradnici. Opisujući rad Zagrebačke filharmonije u međuratnom razdoblju, kao jednu od glavnih karakteristika svakako valja istaknuti nesamostalnost orkestra, tj. snažnu ovisnost o HNK-u. Iako je u listopadu 1920. proglašila, a godinu dana kasnije potvrdom Zemaljske vlade i stekla pravnu osobnost, odnosno samostalnost u odnosu na kazališnu kuću iz koje je potekla, Zagrebačka filharmonija je zapravo u cijelom međuratnom periodu bila usko vezana uz HNK. Ta se vezanost prekinula tek 1948. godine, kada je ansambl nakratko nastavio djelovati pod imenom Državni simfonijski orkestar. Međuratno razdoblje obilježio je i neprijateljski stav prema Zagrebačkoj filharmoniji, a koji je u pojedinim kritikama sadržavao i antisemitistički i antimasonske prizvuk.

Otkrićem i predstavljanjem javnosti autentičnih dokumenata o osnutku Zagrebačke filharmonije iz ostavštine Dragutina Aranyja nestala je svaka sumnja u to da bi se ijedna druga godina osim 1920. mogla smatrati godinom osnutka središnjeg zagrebačkog orkestra, odnosno godinom od koje valja pratiti povijest toga orkestra. Međutim, prošlost Zagrebačke filharmonije i dalje valja istraživati kako bi se rasvijetlile okolnosti njegova djelovanja, ali i kako bi se stvorila što jasnija slika o zagrebačkoj glazbenoj prošlosti, u kojoj je Zagrebačka filharmonija igrala jednu od središnjih uloga.

LITERATURA I IZVORI

LITERATURA:

- ***: Hrvatska filharmonija, *Narodne novine*, 84 (1918) 145, 3.
- ***: Hrvatska filharmonija, *Narodne novine*, 84 (1918) 161, 2.
- ***: *Pravila društva »Zagrebačka filharmonija«* (prije »Filharmonija kazališnoga orkestra«), Samobor: Tisak Eugena Košaka, 1921.
- ***: Prvi koncert zagrebačke filharmonije, *Kazališni list*, 1 (1920) 10, 5-6.
- ***: Prvi simfonijski koncert mladih hrvatskih skladatelja, *Jutarnji list*, 5 (1916) 1392, 5.
- ***: Simfonijski koncert mladih hrvatskih skladatelja, *Obzor*, 57 (1916) 38, 2-3.
- ***: Zagrebačka filharmonija, *Kazališni list*, 1 (1920) 6, 4.
- *** [KOVAČEVIĆ, Krešimir]: Zagrebačka filharmonija, *Leksikon jugoslavenske muzike*, sv. 2, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1984, 542-543.
- ANDREIS, Josip: *Music in Croatia*, Zagreb: Institute of Musicology – Academy of Music, 1982.
- ANDREIS, Josip: O jednoj prekretnici u razvoju hrvatske muzike, *Muzičke novosti*, 1 (1953) 3, 1-3.
- ANDREIS, Josip: *Povijest glazbe. Povijest hrvatske glazbe*, Knjiga 4, Zagreb: Liber Mladost, 1974.
- BEZIĆ, Nada: *Društveni orkestar Hrvatskoga glazbenog zavoda*, Zagreb: Hrvatski glazbeni zavod, 2009.
- BIŠKUPIĆ, Božo: Uvodne riječi, u: Dubravko Detoni (ur.): *Zagrebačka filharmonija. Uz stodva-
desetpetu obljetnicu Zagrebačke filharmonije. 1871. – 1996.*, Zagreb: Zagrebačka filharmonija, 1996, V.
- Br-ć.: *Die Zagreber Philharmonie*, *Agramer Tagblatt*, 36 (1921) 128, 2.
- BRKANOVIC, Ivan: *Sjećanja*, Zagreb: HDS, Cantus, 2006.
- CESTARIĆ, Marija: Ikonografska građa u Hemeroteci Dragutina Aranyja od 1912. do 1929., *Arti musices*, 49 (2018) 1, 109-148.
- CIHLAR NEHAJEV, Milutin: Poslije koncerta. Simfonijski koncert mladih hrvatskih skladatelja u Kr. Zemaljskom hrvatskom kazalištu u Zagrebu. Dirigent Fridrik Rukavina, *Savremenik*, 11 (1916) 1-2, 28-31.
- CINDRIĆ, Pavao: Filharmonija kazališnog orkestra, *Enciklopedija Hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu*, Zagreb: Izdavačko knjižarsko poduzeće Naprijed i HNK Zagreb, 1969.
- DETONI, Dubravko (ur.): *Zagrebačka filharmonija. Uz stodva-
desetpetu obljetnicu Zagrebačke filharmonije. 1871. – 1996.*, Zagreb: Zagrebačka filharmonija, 1996.
- DOBRONIĆ, Antun: Povodom osnivanja Hrvatske filharmonije, *Jutarnji list*, 7 (1918) 2374, 3.
- E. Sch. [SCHULTZ, Ernst]: Prvi simfonijski koncert hrvatskih skladatelja, *Jutarnji list*, 5 (1916) 1398, 2-3.
- GOGLIA, Antun: *Orkestralna muzika u Zagrebu*, Zagreb: Tisak Nadbiskupske tiskare, 1935.
- GRGOŠEVIĆ, Zlatko: Na adresu »Zagrebačke Filharmonije«, *Narodno djelo*, 1 (1926) 11, 7.
- GRGOŠEVIĆ, Zlatko: Pitanje naših simfonijskih koncerata. »Zagrebačka Filharmonija«, *Narodno djelo*, 1 (1926) 3, 4.
- k. [KRENEDIĆ, Kazimir]: Simfonijski koncert mladih umjetnika, *Novosti*, 10 (1916) 43, 2.
- K.: Zagrebački muzički instituti, *Muzički glasnik*, 1 (1922) 3, 4.

- K-ć: Hrvatska filharmonija, *Narodne novine*, 84 (1918) 157, 1.
- KONJOVIĆ, Petar: Hrvatska filharmonija, *Hrvatska njiva*, 2 (1918) 34, 580-581.
- KOS, Koraljka: Tradicija i novo u hrvatskoj glazbi u prvim desetljećima dvadesetog stoljeća, u: Stanislav Tuksar – Monika Jurić Janjik (ur.): *Prvi svjetski rat (1914.–1918.) i glazba. Skladateljske strategije, izvedbene prakse i društveni utjecaji*, Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 2019, 41-57.
- KOVAČEVIĆ, Krešimir: Milan Sachs, *Enciklopedija Hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu*, Zagreb: Izdavačko knjižarsko poduzeće Naprijed – HNK Zagreb, 1969.
- KOVAČEVIĆ, Krešimir: Zagrebačka filharmonija, *Muzička enciklopedija*, sv. 2, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1963, 824.
- KOVAČEVIĆ, Krešimir: Zagrebačka filharmonija, *Muzička enciklopedija*, sv. 3, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1977, 750-751.
- MAJER-BOBETKO, Sanja: Zagrebački »Povijesni koncerti« iz 1916. godine i onodobna hrvatska glazbena kritika, u: Stanislav Tuksar – Monika Jurić Janjik (ur.): *Prvi svjetski rat (1914.–1918.) i glazba. Skladateljske strategije, izvedbene prakse i društveni utjecaji*, Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 2019, 335-348.
- MARIĆ, Domagoj: Obljetnica koja to ipak nije, *Vijenac*, 29 (2021) 725-26, 33.
- MARIĆ, Domagoj: Sto godina zagrebačkog Music-Halla, *Vijenac*, 29 (2021) 714-16, 14-15.
- MATULOVIĆ-DRÖPULIĆ, Marina: Uvodne riječi, u: Dubravko Detoni (ur.): *Zagrebačka filharmonija. Uz stodvadesetpetu obljetnicu Zagrebačke filharmonije. 1871. – 1996.*, Zagreb: Zagrebačka filharmonija, 1996, VI.
- MIKLAUŠIĆ-ĆERAN, Snježana: *Glazbeni život Zagreba u XIX. stoljeću*, Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 2001.
- MIKLAUŠIĆ-ĆERAN, Snježana: Nastajanje i put jednog orkestra, u: Dubravko Detoni (ur.): *Zagrebačka filharmonija. Uz stodvadesetpetu obljetnicu Zagrebačke filharmonije. 1871. – 1996.*, Zagreb: Zagrebačka filharmonija, 1996, 1-50.
- MIKLAUŠIĆ-ĆERAN, Snježana: O načelima stvaranja dokumentacije *Zagrebačke filharmonije*, u: Dubravko Detoni (ur.): *Zagrebačka filharmonija. Uz stodvadesetpetu obljetnicu Zagrebačke filharmonije. 1871. – 1996.*, Zagreb: Zagrebačka filharmonija, 1996, 65-69.
- MIKLAUŠIĆ-ĆERAN, Snježana – ZUBOVIĆ, Alma: Gostovanja *Zagrebačke filharmonije*, u: Dubravko Detoni (ur.): *Zagrebačka filharmonija. Uz stodvadesetpetu obljetnicu Zagrebačke filharmonije. 1871. – 1996.*, Zagreb: Zagrebačka filharmonija, 1996, 356-454.
- MIKLAUŠIĆ-ĆERAN, Snježana – ZUBOVIĆ, Alma: Kronologija koncerata u Zagrebu, u: Dubravko Detoni (ur.): *Zagrebačka filharmonija. Uz stodvadesetpetu obljetnicu Zagrebačke filharmonije. 1871. – 1996.*, Zagreb: Zagrebačka filharmonija, 1996, 72-355.
- MILETIĆ, Stjepan: *Hrvatsko glumište*, Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine Zagreba, 1978.
- PINTAR, Marijana: Krešimir Kovačević kao leksikograf s posebnim osvrtom na njegov urednički i autorski prinos u *Leksikonu jugoslavenske muzike* (Zagreb 1984), *Arti musices*, 50 (2019) 1-2, 417-447.
- S. T.: Simfonijski koncert, *Hrvatska*, 6 (1916) 1284, 2-3.
- SCHNEIDER, Artur: Zur Gründung eines philharmonischen Orchesters in Zagreb, *Agramer Tagblatt*, 19 (1904) 224, 4.
- ŠIROLA, Božidar: *Pregled povijesti hrvatske muzike*, Zagreb: Edition Riröp, 1922.

TUKSAR, Stanislav: *Kratka povijest hrvatske glazbe*, Zagreb: Matica hrvatska, 2000.
 ŽUPANOVIĆ, Lovro: *Stoljeća hrvatske glazbe*, Zagreb: Školska knjiga, 1980.

IZVORI:

Državni arhiv u Zagrebu, Fond Hrvatskoga pjevačkog društva »Lisinski« (HR-DAZG-799),
 Album II (tiskovina, uvez, sig. 17):

***: L. Missa solemnis, *Obzor*, 18. prosinca 1924.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka muzikalija i audiomaterijala, Ostavština Božidara Širole:

Trezorska kutija Programi (I): *Program za novu sezonu 1915./1916.*, Zagreb: Uprava Kr. zem. hrvatskog kazališta, 1915.

Hrvatski glazbeni zavod, Zbirka arhivske građe, Osobni fond Dragutina Aranyja:

STARI PRIJATELJ KAZALIŠTA: Može li biti Hrvat – članom orkestra kr. zem. hrvatskog kazališta?, *Hrvatska*, 23. ožujka 1912.

Ostavština Dragutina Aranyja (u vlasništvu obitelji):

- Osnutak filharmonije

- Pristupnica

- Zapisnik Zagrebačke filharmonije

- Hemeroteka Dragutina Aranyja:

***: Koncert zagrebačke filharmonije u Karlovcu, *Narodni glas Karlovca*, 1. listopada 1921.

***: Beethovenovo veče Zagrebačke filharmonije, *Narodna politika*, 2. ožujka 1921.

***: Matineja Zagrebačke filharmonije, *Obzor*, 12. listopada 1922.

***: Zagrebačka filharmonija, *Novosti*, 11. prosinca 1920.

***: Zagrebačka filharmonija, *Riječ*, 2. prosinca 1920.

Dr. V. N. [NOVAK, Viktor]: Prvi koncerat Filharmonije kazališnoga orkestra (7. 11. 1919), *Jutarnji list*, 9. studenoga 1919.

GRAF, Milan: Prvi filharmonički koncerat, *Novosti*, 9. studenoga 1919.

GRAF, Milan: IV. koncerat Zagrebačke filharmonije, *Novosti*, 9. ožujka 1921.

Kd. [KRENEDIĆ, Kazimir]: Koncerat Zagrebačke filharmonije (5. IV. 1921.), *Riječ*, 6. travnja 1921.

Kd. [KRENEDIĆ, Kazimir]: Zagrebačka filharmonija, *Riječ*, 14. listopada 1920.

M. P.: Koncert Zagrebacke filharmonije, *Obzor*, 11. prosinca 1920.

Prof. C-ć [CANIĆ, Josip]: Muzičke fragmentarne diagnoze. Simfonički koncerat, *Trgovac*, 16. i 18. prosinca 1920.

VERNIĆ, Zora: Koncerti, *Jugoslavenska obnova – Njiva*, 31. prosinca 1920.

Internetske stranice:

***: Orkester Slovenske filharmonije, Slovenska filharmonija, mrežna stranica, <<https://filharmonija.si/filharmonija/orkester/>> (pristup 19. 3. 2022).

***: Svečani koncert povodom obilježavanja 150 godina Zagrebačke filharmonije, 25.02.2021. HNK Zagreb, uz izravan prijenos na HRT3, 22. 2. 2021, <<https://www.zgf.hr/hr/novosti/svecani-koncert-povodom-obiljezavanja-150-godina-zagrebacke-filharmonije-25-02-2021-hnk-zagreb-uz-izravan-prijenos-na-hrt3/>> (pristup 23. 12. 2021).

- ***: Svečano potpisivanje Ugovora o donaciji predmeta iz fundusa Zagrebačke filharmonije Muzeju grada Zagreba, <<http://www.mgz.hr/hr/ostalo/sve%c4%8dano-potpisivanje-ugovora-o-donaciji-predmeta-iz-fundusa-zagreba%c4%8dke,3414.html>> (pristup 23. 12. 2021).
- MAKSIMOVIĆ, Danica – RADONJIĆ, Asja: Istorijat: Prvi koraci, Beogradska filharmonija, mrežna stranica <<https://www.bgf.rs/lt/o-nama/?b=2>> (pristup 19. 3. 2022).
- MIKLAUŠIĆ-ĆERAN, Snježana: Potreba za novim, sveobuhvatnim preispitivanjima početaka Zagrebačke filharmonije, 25. 3. 2020, <<https://www.klasika.hr/index.php?p=article&id=2762>> (pristup 12. 3. 2022).
- MILETIĆ, Oktavijan (red.): film *Lisinski*, <<https://www.youtube.com/watch?v=09oEWrtOzw8>> (pristup 18. 3. 2022).
- STAHULJAK, Zlatko: Arany, Dragutin, *Hrvatski biografski leksikon online*, 1983, <<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=815>> (pristup 19. 3. 2022).
- Zagrebačka filharmonija, mrežna stranica, <www.zgf.hr> (pristup 23. 12. 2021).

Summary

THE FOUNDING OF THE ZAGREB PHILHARMONIC IN 1920, ITS GENESIS AND FIRST YEARS OF WORK

Aided by the previously publicly unknown documents from the personal estate of the violinist and violist Dragutin Arany (1899-1964), the co-founder of the Zagreb Philharmonic, and the newspaper articles from the first half of the 20th century, this paper examines the issues connected with the foundation of the Zagreb Philharmonic Orchestra and presents the main operational framework of the Philharmonic in the post-WWI and pre-WWII period. There is, as yet, no consensus on these matters in the field of Croatian musicology, i.e., in the Croatian music community. Documents from the personal estate of Dragutin Arany offer new insight into the early years of the Philharmonic and provide indisputable evidence that the Orchestra was founded in 1920. The minutes of the Zagreb Philharmonic, which commence on 3 October 1920, the day of the constituting session, provide us with numerous pieces of information on the successes and issues facing the Philharmonic between 1920 and 1927. Newspaper articles from the Orchestra's carefully compiled newspaper library offer insight into public reactions and reception from the very beginnings of the Philharmonic. Particular emphasis is placed on the circumstances leading to the orchestra's foundation in 1920 and the time period leading up to it (1916-1920) as well as to the coexistence and competitive relationship existing between the Croatian Philharmonic and the Theatre Orchestra Philharmonic over the course of 1919. The main elements influencing the work of the Zagreb Philharmonic Orchestra in the period between the World Wars are described as being the lack of independence of the Orchestra, mainly its strong dependency on the Croatian National Theatre and the perception of the Philharmonic as a foreign, non-Croatian element, along with an antisemitic (Zlatko Grgošević) and anti-masonic (Ivan Brkanović) discourse directed at the Zagreb Philharmonic.